

Liberalismus

Charakteristika

Slovo „liberální“ se užívá už od 14. století, mělo však širokou škálu významů. Latinské *liber* označovalo příslušníka třídy svobodných, tedy lidí, kteří nebyli nevolníky ani otroky. Označovalo také to, co se poskytuje zdarma a velkoryse, například pokud jde o „volnou“ nabídku jídla a nápojů. V souvislosti se společenskými postoji se jím označovala otevřenost a nepředpojatost. Postupně se stále častěji spojovalo s idejemi svobody a vlastního rozhodování. Slovo „liberalismus“ jako označení určitého politického stanoviska se objevilo mnohem později, až na počátku 19. století: poprvé se použilo ve Španělsku v roce 1812. Kolem roku 1840 už bylo známo po celé Evropě: rozuměl se jím specifický soubor politických idejí. Ve Spojeném království se však v tomto významu přebíralo mnohem pomaleji: i když whigové si sami začali říkat liberálové už od 30. let 19. století, první výrazně liberální vláda se zformovala teprve v roce 1868, kdy se funkce premiéra ujal Gladstone.

Hlavním tématem liberální ideologie je upřednostnění jednotlivce a přání vybudovat společnost, ve které jednotlivci mohou uspokojovat své zájmy a dosahovat seberealizace. Liberálové jsou přesvědčeni, že lidé jsou především a ze všeho nejvíce jednotlivci nadaní rozumem. Z toho vyplývá, že každý jednatel by se měl těšit co největší svobodě slučitelné se stejnou svobodou všech. Jednotlivci sice mají nárok na stejná osobní a politická práva, odměňování by však měli být podle svého nadání a ochoty pracovat. Liberální společnosti jsou politicky organizovány na dvojjediném principu ústavnosti a konsensu, který má občany chránit před tyraníí státu. Nicméně existují významné rozdíly mezi klasickým liberalismem a moderním liberalismem. Pro *klasický liberalismus* je příznačná víra v „minimální“ stát, jehož jedinou funkcí je udržování vnitřního pořádku a zajišťování osobní bezpečnosti. *Moderní liberalismus* naopak přijímá tezi, že stát by měl lidem pomáhat, aby si pomohli sami.

Obsah

Charakteristika	43
Vznik a vývoj	44
Hlavní téma – primát jednotlivce	46
Liberalismus, stát a demokracie	55
Klasický liberalismus	62
Moderní liberalismus	71
Liberalismus v 21. století	78

Vznik a vývoj

Jako systematizované politické krédo liberalismus nejspíš před počátkem 19. století neexistoval; opírá se však o ideje a teorie, které se zformovaly během předchozích tří století. Paul Seabright (2004) dokonce tvrdil, že původ liberalismu lze možná objevit už v raných agrárních společnostech, kdy se lidé začali usazovat a poprvé se museli učit obchodovat a žít s cizími. Jako rozvinutá ideologie byl však liberalismus produktem doby, kdy se v Evropě hroutil **feudalismus** a na jeho místě se začala rozvíjet tržní neboli kapitalistická společnost.

V mnoha směrech liberalismus odrážel tužby vznikajících středních tříd, jejichž zájmy se křížily se zájmy etablované moci absolutních monarchů a pozemkové aristokracie. Liberální ideje byly radikální: směřovaly k zásadním reformám a občas i k revoluční změně. Anglická revoluce 17. století i americká a francouzská revoluce konce 18. století ztělesňovaly prvky zřetelně liberální, třebaže samo slovo „liberální“ se tehdy v politickém významu neužívalo. Liberálové se stavěli proti absolutní moci monarchie, údajně spočívající na doktríně o „**božském právu** králů“. Namísto **absolutismu** prosazovali konstituční (ústavní) a později reprezentativní vládu. Liberálové kritizovali politická a ekonomická privilegia pozemkové aristokracie a nespravedlnosti feudalismu, v němž bylo společenské postavení předurčeno „náhodou zrození“. Podporovali rovněž hnutí za svobodu svědomí a zpochybňovali autoritu etablované církve.

Devatenácté století bylo v mnoha směrech stoletím liberalismu. Jak postupovala ve všech západních zemích industrializace, liberální ideje triumfovaly. Liberálové prosazovali ekonomický systém založený na rozvoji průmyslu a na volném trhu a skoncování se státními zásahy, systém, ve kterém se podnikatelům umožní usilovat o zisk a národy se povedou k tomu, aby spolu volně obchodovaly. Tento systém průmyslového kapitalismu se od poloviny 18. století vyvíjel nejprve ve Spojeném království a v prvních letech 19. století měl už pevné kořeny. Následně se rozšířil v Severní Americe a v Evropě – nejprve v západní a pak postupně i ve východní. Počínaje 20. stoletím se průmyslový kapitalismus stal mocným lákadlem pro rozvíjející se země Afriky, Asie a Latinské Ameriky, zejména poté, co se sociální a politický rozvoj začal poměřovat v podstatě západními standardy. Státy rozvojového světa se však občas stavěly svodům liberálního kapitalismu na odpor; jejich politické struktury totiž zdůrazňovaly spíše pospolitost než jednotlivce. V takových případech se tyto země staly úrodnější půdou pro socialismus a nacionalismus než pro západní kapitalismus. Kde se kapitalismus prosadil, jako například v Japonsku, nabýval často podoby spíše korporativní než individualistické. Například hnací

Feudalismus: systém výroby opírající se o zemědělství a vyznačující se ustálenou sociální hierarchií a jasně stanovenými povinnostmi.

Božské právo: doktrína, podle níž pozemští vládci jsou vyvoleni Bohem a tudíž nadáni nezpochybnitelnou autoritou; obrana monarchického absolutismu.

Absolutismus: forma vlády, ve které je politická moc soustředěna v rukou jedné osoby nebo malé skupiny lidí; zejména absolutní monarchie.

silou japonského průmyslu jsou spíše tradiční ideje skupinové loajality a povinnosti než sobecké zájmy jednotlivců.

Liberalismus byl nepochybně nejmocnější politickou silou, která utvářela západní politickou tradici. Někteří autoři dokonce líčí liberalismus jako ideologii industrializovaného Západu a ztotožňují ji se samotnou západní civilizací. Historický vývoj od 19. století však evidentně ovlivnil povahu a podstatu liberální ideologie. Povaha liberalismu se změnila ve chvíli, kdy se „sílícím středním třídám“ podařilo prosadit svou ekonomickou a politickou nadvládu. Kdykoli zaznamenal liberalismus úspěch, radikální, dokonce revoluční osten liberalismu slábl. Z liberalismu se tak stále více stávala ideologie konzervativní, které už nešlo o změnu či reformy, ale o zachování stávajících – do značné míry liberálních – institucí. Ani liberální ideje nemohly stát na místě. Počínaje 19. stoletím dováděl postup industrializace liberály ke zpochybňování a v jisté míře i k revizi idejí raného liberalismu. Zatímco raní liberálové chtěli, aby vláda zasahovala do života občanů co nejméně, moderní liberálové si osvojili názor, že vláda by měla odpovídat za zajišťování sociálních služeb, jakými jsou např. zdravotní péče, bydlení, důchody a vzdělání, i za řízení nebo aspoň usměrňování ekonomiky. Výsledkem bylo, že v rámci liberalismu se začaly formovat dva myšlenkové proudy, běžně nazývané **klasický liberalismus** a **moderní liberalismus**. Někteří komentátoři proto začali tvrdit, že liberalismus je ideologie nejednotná, protože v sobě zahrnuje názory, jež si vzájemně odporují, zejména pokud jde o žádoucí roli státu.

Zdálo se, že 20. století vrcholí celosvětovým triumfem liberalismu, jelikož liberální model reprezentativní vlády spolu s tržním hospodářstvím, jež od 19. století dominovaly politickému a společenskému vývoji na Západě, se nezadržitelně šířil do celého světa. V souvislosti se zhroucením komunismu vystoupil americký sociální teoretik Francis Fukuyama (1989, 1992) s památným výrokiem: „Jsme dnes svědky konce dějin jako takových, tj. závěrečné fáze ideologického vývoje lidstva a univerzalizace západní liberální demokracie jako definitivní formy vlády nad lidmi.“ S podobnou myšlenkou přišel Philip Bobbitt (2002), který tvrdil, že „dlouhá válka“ mezi liberálním parlamentarismem, komunismem a fašismem o definování ústavní struktury národního státu, válka, která ovládala světovou politiku od roku 1914 do roku 1990, skončila vítězstvím liberalismu nad jeho rivaly. To se projevovalo nadto i procesem „demokratizace“ probíhajícím právě v Africe, Asii a Latinské Americe, procesem, jehož součástí je šíření na konkurenci založeného systému politických stran a stále větší nadšení pro tržní reformy. V roce 2000 měly zhruba dvě třetiny států světa politické systémy vykazující významné liberálnědemokratické rysy.

Klasický liberalismus:

proud v rámci liberalismu, který se snaží co nejvíc rozšířit sféru nikým neomezeného individuálního jednání, typicky za pomoci minimálního státu a spoléhání se na tržní hospodářství.

Moderní liberalismus:

proud v rámci liberalismu, který se (na rozdíl od klasického liberalismu) staví – ovšem s výhradami – za zásahy do ekonomiky a sociální sféry, v nichž spatřuje nástroj, jak podpořit rozvoj osobnosti.

Jak však o tom bude řeč v závěrečném oddílu této kapitoly, ve chvíli, kdy jeho „triumf“ vrcholil, byl liberalismus konfrontován s nástupem výrazně neliberálních sil, zejména náboženského fundamentalismu, a to jak v rozvojovém světě, tak ve své západní domovině.

Hlavní téma – primát jednotlivce

V jistém smyslu je liberalismus ideologií industrializovaného Západu. Liberální ideje prostoupily politický, ekonomický a kulturní život natolik, že bylo nakonec obtížné jejich vliv přesně vymezit. Zdálo se totiž, že liberalismus nelze od „západní civilizace“ vůbec oddělit. Liberální myslitelé 18. a 19. století, ovlivnění **osvícenskou** vírou v univerzální rozum, se obvykle přihlašovali k jakési otevřeně fundamentalistické podobě liberalismu, která usilovala o prosazení jistých základních hodnot a měla před sebou osobitou vidinu rozkvětu a výjimečných kvalit člověka, spojovaných obvykle s autonomií osobnosti. Tato forma liberalismu byla nepokrytě univerzalistická: vyplývalo z ní, že lidské dějiny povedou k postupnému, avšak nevyhnutelnému triumfu liberálních principů a institucí. Stručně řečeno, pokrok se jednoznačně chápal v kategoriích liberalismu.

Ve 20. století se však stalo módou prezentovat liberalismus jako morálně indiferentní. To se projevuje v názoru, že liberalismus upřednostňuje „správné“ před „dobrým“. Jinak řečeno, že se snaží nastolit podmínky, za nichž mohou lidé a skupiny usilovat o dobrý život podle vlastních představ, aniž by předepisoval či snažil se prosadit určité konkrétní pojetí dobrého. Takto nahlíženo, liberalismus není vlastně ideologií, ale jakousi „metaideologií“, souborem pravidel stanovících východiska politické a ideologické diskuse. To ale neznamená, že liberalismus je pouhou filosofií, podle níž si „každý může dělat, co chce“. Třebaže se nepochybně staví za otevřenost, diskusi a sebeurčení, liberalismus se vyznačuje i silným morálním apelem. Morální a ideologický postoj liberalismu se projevuje v jeho věrnosti určitému specifickému souboru hodnot a názorů. Nejvýznamnější z nich jsou:

- jednotlivec,
- svoboda,
- rozum,
- spravedlnost,
- tolerance.

Osvícenství: intelektuální hnutí, které kulminovalo v 18. století; ve jménu rozumu a pokroku se stavělo proti tradičním názorům v oblasti náboženství, politiky a teorie vůbec.

Jednotlivec

V moderním světě je pojem jednotlivec natolik běžný, že se často přehlíží jeho politický význam. Za feudalismu si sotva kdo myslel, že jednotlivci mají své zájmy nebo svou jedinečnou identitu. Na lidi se hledělo spíše jako na členy sociálních skupin, ke kterým patřili: rodiny, vesnice, místní pospolitosti nebo společenské třídy. Jejich životy a identitu do značné míry určovala povaha těchto skupin; šlo přitom o proces, který se od generace ke generaci přeměňoval. Když však feudalismus vystřídal společnost stále tržněji orientovaná, stála před jednotlivci širší škála sociálních možností, mezi nimiž mohli volit. Byli – možná poprvé vůbec – vedeni k tomu, aby mysleli vlastní hlavou a považovali se za osobnosti. Například nevolník, jehož rodina nejspíš žila a pracovala na jednom a tomtéž kousku země, se stal „svobodníkem“ a mohl si náhle začít vybírat, pro koho bude pracovat; mohl i půdu opustit a poohlédnout se po práci ve větších či menších městech, jejichž obyvatelstvo stále narůstalo.

Zhroucení feudálních jistot přivedlo zcela nové intelektuální klima. Racionální a vědecká vysvětlení postupně nahrazovala tradiční náboženské teorie a na společnost se stále více pohlíželo z hlediska individua. O jednotlivcích se mělo za to, že každý má své osobní, osobité kvality: každý má svou specifickou cenu. Výrazným projevem toho bylo, že v 17. a 18. století přibývalo teorií přirozených práv; o těch pohovoříme později v souvislosti s klasickým liberalismem. Obdobnou víru v důstojnost a stejnou hodnotu lidí vyjádřil i německý filosof Immanuel Kant (1724–1804), který jednotlivce chápal jako „účely samy o sobě“, tedy nikoli jen jako prostředky, pomocí nichž mohou jiní dosahovat svých cílů. Zdůrazňování významu jednotlivce má však dva protikladné důsledky. Za prvé, upozorňuje na

Pojem

Individualismus

Individualismus je názor, že jednotlivec má daleko větší význam než jakákoli sociální skupina nebo jakékoli kolektivní těleso. V podobě *metodologického* individualismu naznačuje, že jednotlivec stojí v centru všech politických teorií či společenskovědních výkladů – všechna tvrzení o společnosti je třeba formulovat z hlediska jednotlivců, kteří tuto společnost tvoří. Naopak z *etického* individualismu vyplývá, že společnost by se měla utvářet tak, aby jednotlivci prospívala; to znamená, že musí morálně upřednostňovat práva, potřeby a zájmy jednotlivce. Klasičtí liberálové a Nová pravice se hlásí k *egoistickému* individualismu, který zdůrazňuje sebestřednost člověka a spoléhání sama na sebe. Naopak moderní liberálové prosazovali jakýsi *rozvojový* individualismus, který před úsilím o uspokojování zájmů dává přednost tomu, aby lidé prosperovali, vzkvétali a dařilo se jim.

jedinečnost každé lidské bytosti: jednotlivci jsou definováni především vnitřními kvalitami a atributy, které jsou vlastní jen jim. Za druhé, jednotlivci mají nicméně jeden a týž status, který spočívá v tom, že to jsou – na prvním místě a především – jednotlivci. Mnohá pnutí v rámci liberální ideologie mají fakticky své kořeny v těchto konkurujících si představách o jedinečnosti a rovnosti.

Víra v primát jednotlivce je charakteristickým tématem liberální ideologie. Liberální myšlení však ovlivnila různými způsoby. Některé liberály dovedla k chápání společnosti jako určitého souboru jednotlivců, z nichž každý se snaží uspokojit své vlastní potřeby a zájmy. Tento pohled byl postaven na roveň **atomismu**; může totiž vyústit v závěr, že „společnost“ jako taková neexistuje, protože je vlastně jen souborem soběstačných jednotlivců. Takový krajní individualismus vychází z předpokladu, že jednotlivci jsou egoističtí, v podstatě sobečtí a do značné míry se spoléhají jen sami na sebe. C. B. Macpherson (1973) charakterizoval raný liberalismus jako „posesivní individualismus“, protože jednotlivce chápal jako „vlastníka vlastní osoby či vlastních schopností, který za jedno ani za druhé nic společnosti nedluží“. Naopak pozdější liberálové pohlíželi na **lidskou přirozenost** optimističtěji a byli spíše ochotni věřit, že egoismus je mírněn smyslem pro určitou sociální odpovědnost, zejména odpovědnost za ty, kdo se nemohou sami o sebe postarat. Ať už je egoismus ničím nemírněný nebo ať je zmírňován smyslem pro sociální odpovědnost, jsou liberálové zajedno v přání vytvořit společnost, v níž se každý bude moci rozvíjet a zcela využívat svůj potenciál.

Svoboda

Víra ve vrcholnou důležitost jednotlivce přirozeně vede k oddanosti individuální **svobodě**. Individuální svoboda, resp. svoboda individua je pro liberály nejvyšší politickou hodnotou a v mnoha směrech je i jednotícím principem liberální ideologie. Pro rané liberály byla svoboda přirozeným právem a základním předpokladem skutečně lidské existence. Svoboda jednotlivcům také skýtala šanci sledovat své vlastní zájmy tím, že se budou rozhodovat po svém: kde budou žít a bydlet, pro koho budou pracovat, co si koupí atd. Pozdější liberálové spatřovali ve svobodě jediné prostředí, ve kterém lidé mohou rozvíjet své kvality, schopnosti a dovednosti a realizovat svůj potenciál. Přesto liberálové nesouhlasí s názorem, že právo jednotlivců na svobodu je absolutní. Neomezená svoboda se může stát „libovůlí“, tj. může se změnit v právo jiné lidi zneužívat. Ve své práci *O svobodě* (1859) John Stuart Mill (1972, str. 73) tvrdil, že „oprávněně a proti jeho vůli lze moci proti kterémukoli členu civilizované pospolitosti užít jedině jde-li

Atomismus: názor, že společnost netvoří sociální skupiny, ale sobečtí a do značné míry soběstační jedinci.

Lidská přirozenost: základní vrozené vlastnosti všech lidí; to, za co lidé nevděčí společnosti, ale přírodě.

Svoboda: možnost myslet nebo jednat podle vlastního přání; schopnost, kterou lze spojovat s jednotlivcem, společenskou skupinou nebo národem, resp. státem.

John Stuart Mill (1806–1873)

Britský filozof, ekonom a politik. Jeho otec, teoretik utilitarismu James Mill, ho podrobil velice přísným výchovným metodám, jejichž výsledkem bylo, že mladý Mill se ve dvaceti letech nervově zhroutil. Později založil a redigoval časopis *London Review* a v letech 1865–1881 byl poslancem za Westminster.

Millovo rozsáhlé a různorodé dílo mělo zásadní vliv na vývoj liberalismu. V mnoha směrech totiž vytyčilo dělicí čáru mezi klasickými teoriemi a teoriemi moderními. Millův odpor vůči kolektivistickým tendencím a myšlenkovým proudům byl pevně opřen o principy 19. století; jeho zdůrazňování kvality individuálního života, projevující se v Millově věrnosti „individualitě“ a v jeho sympatiích například pro volební právo žen a později pro dělnická družstva, však naznačovalo cestu, po níž se liberalismus ubíral ve 20. století. K hlavním Millovým dílům patří *O svobodě* (1859), *Úvahy o zastupitelské vládě* (1861) a *Poddanství žen* (1869).

o to, zabránit škodě páchané na ostatních“. Millovo stanovisko je v tom smyslu libertariánské (viz str. 104), že akceptuje jedině minimální omezení individuální svobody, a to jen taková, která mají zabránit, aby „se ublížilo ostatním“. Mill jasně rozlišoval mezi jednáním, které se týká jednotlivce samého a při němž se jednotlivci mají těšit absolutní svobodě, a jednáním, které se týká ostatních, tedy které může omezovat jejich svobodu nebo jim působit škodu. Mill nesouhlasil s žádnými omezeními, která mají zabránit, aby člověk ať už fyzicky nebo morálně poškozoval sám sebe. Z toho například vyplývá, že zákony nutící řidiče se za jízdy připoutávat nebo cyklisty mít za jízdy na hlavě přílbu jsou stejně nepřijatelné jako cenzura, která jednotlivce omezuje v tom, čemu může naslouchat nebo co může číst. Ze stejných důvodů mohou radikální libertariáni obhajovat právo lidí užívat návykové drogy jako třeba heroin a kokain. I když může být suverénním pánem nad svým tělem a myšlením, každý musí respektovat, že stejné právo na svobodu mají i všichni ostatní. Moderní liberál John Rawls (viz str. 75) to vyjádřil zásadou, že každý má právo na co nejširší svobodu, kterou lze sladit se stejnou svobodou pro všechny.

I když se liberálové shodnou na hodnotě svobody, ne vždy byli zajedno v tom, co pro jednotlivce znamená „být svobodný“. Ve své práci *Dvojí pojetí svobody* (1958) rozlišil britský historik idejí Isaiah Berlin (1909–1997) „negativní“ a „pozitivní“ teorii svobody. Raní čili klasičtí liberálové věřili v **negativní svobodu**, která spočívá v tom, že každý bude nechán na pokoji, že do jeho počínání nebude nikdo zasahovat a že bude moci jednat zcela podle své vůle. Tato koncepce svobody je „negativní“ v tom smyslu,

Negativní svoboda: nepřítomnost vnějších omezení jednotlivce, díky níž se lidé mohou svobodně rozhodovat.

Různé názory na SVOBODU

LIBERÁLOVÉ upřednostňují svobodu jako nejvyšší individualistickou hodnotu. Zatímco klasičtí liberálové se staví na stranu negativní svobody chápané jako nepřítomnost omezení či svoboda volby, moderní liberálové hlásají pozitivní svobodu ve smyslu osobního rozvoje a zdokonalování člověka.

KONZERVATIVCI tradičně prosazovali umírněné pojetí svobody jako dobrovolného uznání povinností a odpovědnosti; negativní svoboda ohrožuje podle jejich názoru předivo společnosti. Nová pravice však prosazuje negativní svobodu v ekonomických věcech, svobodnou volbu na trhu.

SOCIALISTÉ vesměs chápali svobodu pozitivně jako osobní naplnění, kterého jednotlivec dosahuje svobodnou tvořivou prací nebo kooperativní sociální interakcí. Sociální demokraté se blíží modernímu liberalismu, jelikož svobodu chápou jako realizaci potenciálu jednotlivce.

ANARCHISTÉ považují svobodu za absolutní hodnotu a zastávají názor, že ji nelze sladit s žádnou politickou autoritou. Svobodou rozumějí osobní autonomii, nikoli jen stav, kdy je člověk „nechán na pokoji“: svobodný člověk se racionálně rozhoduje a racionálně podle své vůle jedná.

FAŠISTÉ jakoukoli formu individuální svobody odmítají jako nesmysl. „Skutečná“ svoboda podle nich znamená bezpodmínečné podrobení se vůdcově vůli a pohlčení jednotlivce národním společenstvím.

EKOLOGOVÉ, zejména stoupenci hlubinné ekologie, chápou svobodu jako dosahování individuality, seberealizace cestou vtažení osobního ega do ekosféry čili vesmíru. V tom se – na rozdíl od politické svobody – někdy spatřuje „vnitřní“ svoboda, svoboda jako naplnění lidského údělu.

NÁBOŽENŠTÍ FUNDAMENTALISTÉ pojmají svobodu jako kvalitu v podstatě vnitřní čili duchovní. Svoboda znamená podrobení se zjevené vůli boží; duchovní naplnění se tak spojuje s podřízením se náboženské, resp. církevní autoritě.

Pozitivní svoboda: seberealizace či vláda nad sebou samým; dosažení autonomie a rozvíjení schopnosti lidí.

že vychází z nepřítomnosti vnějších omezení, která by se člověku kladla. Naopak moderní liberály lákala spíše „pozitivní“ pojetí svobody, **pozitivní svoboda**, kterou Berlin definoval jako možnost být svým vlastním pánem, tedy být autonomní. K tomu, aby člověk byl svým vlastním pánem, je

zapotřebí, aby mohl rozvíjet své schopnosti a dovednosti, rozšiřovat své vědomosti a dospívat k naplnění sebe sama. To vedlo ke zdůrazňování schopností lidí se rozvíjet a nakonec dospívat k seberealizaci. Tato konkurující si pojetí svobody nepodněcovala jen akademickou diskusi mezi liberály; liberály dováděla také ke značně rozdílným názorům, pokud jde o žádoucí vztah mezi jednotlivcem a státem.

Rozum

Liberální obhajoba svobody těsně souvisí s vírou v rozum. Liberalismus je do značné míry součástí osvícenského projektu a zůstává jí i nadále. Hlavním tématem osvícenství bylo přání vymanit lidstvo z pout pověry a nevědomosti a zahájit „věk rozumu“. K hlavním osvícenským myslitelům patřili Jean-Jacques Rousseau (viz str. 169), Immanuel Kant, Adam Smith (viz str. 67) a Jeremy Bentham (viz str. 66). Osvícenský racionalismus ovlivnil liberalismus v mnoha směrech. Za prvé, posílil jeho víru v individuum a ve svobodu. Jelikož lidé jsou tvorové racionální, myslící, jsou s to definovat a sledovat své vlastní nejlepší zájmy. Liberálové si rozhodně nemyslí, že by jednotlivci byli v tomto smyslu neomylní; víra v rozum však vnáší do liberalismu silnou předpojatost vůči **paternalismu** (viz str. 99), který nejen brání jednotlivcům činit svobodná morální rozhodnutí a případně se i učit z vlastních chyb, ale vytváří také předpoklady k tomu, aby ti, jimž je svěřena odpovědnost za jiné, zneužívali svého postavení ke svým vlastním cílům.

Dalším dědictvím racionalismu je to, že liberálové mají silnou tendenci pohlížet na lidské dějiny z hlediska pokroku. Pokrok znamená doslova vzestup, pohyb vpřed. Podle liberálů šíření vědeckého poznání, zejména v důsledku vědecké revoluce, lidem umožnilo, aby svět, ve kterém žijí, nejen chápali a vysvětlovali, ale pomáhali ho také měnit k lepšímu. Síla rozumu jednoduše lidem umožňuje přebírat odpovědnost za své vlastní životy a utvářet své vlastní osudy. Rozum tak emancipuje lidstvo od zátěže minulosti, zvyků a tradic. Jak postupně narůstá objem lidských znalostí, je každá generace s to postoupit dál, než byla generace předchozí. Tím se také vysvětluje pro liberalismus příznačný důraz na vzdělání.

Lidé se mohou zlepšovat či zdokonalovat tím, že získávají znalosti a odhazují předsudky a pověry. Vzdělání, zvláště podle moderních liberálů, je tudíž samo o sobě dobrem. Je nezbytným nástrojem rozvíjení osobnosti a – šíří-li se dál a dál – dosahování dějinného a společenského pokroku.

Význam rozumu je i v tom, že upozorňuje na důležitost diskuse, debaty a argumentace. I když jsou liberálové vcelku optimisty, pokud jde o lidskou přirozenost, protože v lidech vidí rozumné tvory, jen zřídka se

Paternalismus: autorita uplatňovaná shora, a to s cílem řídit ty, kdo jsou dole, a pomáhat jim; vzorem jsou zde vztahy mezi otci a dětmi.

Pojem

Racionalismus

Racionalismus je přesvědčení, že struktura světa je racionální a že ji lze odkrývat lidským rozumem a kritickým zkoumáním. Jako filosofická teorie je racionalismus názor, podle něhož poznání vyvěrá spíše z rozumu než ze zkušenosti; v tomto smyslu je tudíž racionalismus opakem empirismu. Jako obecný princip však racionalismus klade značný důraz na schopnost lidí chápat svět, ve kterém žijí, vysvětlovat ho a nalézat řešení problémů. Racionalismus sice nediktuje cíle lidského počínání, nepochybně však ukazuje, jak by se za těmito cíli mělo jít. Je spojován s důrazem na zásadové a rozumem ovládané chování; v tom je protikladem spoléhání se na zvyky a tradice nebo na iracionální pohnutky a motivy.

hlásili k utopické víře v lidskou zdokonalitelnost; uznávali totiž, jak mocné jsou egoismus a sobectví, které nutně vedou k rivalitě a konfliktům. Jednotlivci bojují o nedostatkové zdroje, podniky si navzájem konkurují ve snaze zvýšit zisky, národy spolu soupeří o bezpečnost a strategické výhody atd. Liberálové si evidentně přejí, aby se takové konflikty urovnávaly diskusí a jednáním. Je velkou předností rozumu, že skýtá určitý základ hodnocení konkurujících si nároků a požadavků: „obstojí“ při analýze, jsou „rozumné“? Nadto rozum jasně ukazuje, co to stojí, jestliže se spory pokojně neřeší: nastupuje násilí, prolévání krve a zabíjení. Proto liberálové litují, užívá-li se síla a dopouští-li se někdo agrese. Například válka je bezvýjimečně chápána jako krajní řešení. Podle liberálů lze použití síly ospravedlnit jedině sebeobranou nebo potřebou čelit útlaku; k síle se však může sáhnout teprve poté, co neuspěly rozum a argumenty.

Spravedlnost

Spravedlnost označuje určitý morální soud, zejména soud týkající se distribuce odměn a trestů. Spravedlnost zkrátka a dobře znamená, že každému se dává, co mu „náleží“. Sociální spravedlnost – tedy spravedlnost v užším smyslu – se pak týká distribuce materiálních odměn a statků, například mezd, zisků, bydlení, lékařského zaopatření, sociálních dávek atd. Liberální teorie spravedlnosti vychází z přesvědčení, že existují různé druhy **rovnosti**. Za prvé, z individualismu vyplývá požadavek zásadní rovnosti. Na lidi se hledí tak, že se „rodí“ rovni, a to v tom smyslu, že každý má stejnou morální hodnotu; tato idea je vtělena do pojmu přirozených čili lidských práv. Za druhé, ze zásadní rovnosti vyplývá víra ve formální rovnost, tedy teze, že jednotlivci by se měli těšit témuž formálnímu společenskému statusu, zejména co do distribuce práv a nároků. Liberálové se

Spravedlnost: morální standard slušnosti a nestrannosti; výrazem sociální spravedlnost označujeme slušnou distribuci bohatství a odměn ve společnosti.

Rovnost: princip, podle něhož všichni lidé mají stejnou hodnotu a mají právo, aby se s nimi stejně zacházelo; rovnost může být aplikována mnoha různými způsoby a v mnoha souvislostech.

proto ostře staví proti všem společenským privilegiím či výhodám, které jedni mají, jiným jsou však upírány, a to podle takových kritérií jako pohlaví, rasa, barva pleti, světový názor, náboženství nebo sociální původ. Práva nesmějí být výsadou žádné zvláštní skupiny, například mužů, bělochů, křesťanů nebo bohatých. V tomto smyslu je liberalismus „slepý vůči rozdílům“. Nejdůležitějšími projevy formální rovnosti jsou rovnost právní a rovnost politická. Právní rovnost zdůrazňuje „rovnost před zákonem“ a vyžaduje, aby všechny mimoprávní faktory byly při rozhodování o právech zcela irelevantní. Politická rovnost je vyjádřena zásadou „jeden člověk, jeden hlas; jeden hlas, jedna hodnota“ (*one person, one vote, one vote, one value*) a je základem liberální věrnosti demokracii.

Za třetí, liberálové sdílejí víru v rovnost příležitostí. Každý by měl mít stejnou šanci ve společnosti stoupat nebo klesat. Hru života je v tomto smyslu třeba hrát na rovném hřišti. To neznamená, že by měla existovat rovnost výsledků či odměn, že by podmínky k životu a sociální postavení měly být pro všechny stejné. Liberálové zastávají názor, že sociální rovnost je nežádoucí proto, že lidé se nerodí stejní. Mají různé schopnosti a dovednosti a někteří jsou ochotni pracovat daleko usilovněji než jiní. Liberálové soudí, že je správné odměňovat zásluhy, schopnosti a pracovitost; pokládají to dokonce za nezbytné, mají-li být lidé motivováni k realizaci svého potenciálu a k rozvíjení nadání, se kterým se narodili. Pro liberála rovnost znamená, že jednotlivci by měli mít stejné možnosti své nerovné nadání a nerovné schopnosti rozvíjet.

To vede k víře v „**meritokracii**“. Meritokratická společnost je ta, ve které nerovné bohatství a sociální postavení pouze odráží nerovnou distribuci talentu či schopností nebo je důsledkem faktorů, které lidé neovlivňují, například štěstí nebo náhody. Taková společnost je sociálně spravedlivá, protože jednotlivci se neposuzují podle pohlaví, barvy pleti či náboženství, ale podle nadání a pracovitosti, jinak řečeno podle toho, co Martin Luther King pojmenoval „náplň jejich charakteru“. Z toho plyne, že sociální rovnost je nespravedlivá, jelikož k nestejným lidem přistupuje stejně. Liberální myslitelé se však rozcházelí v názoru, jak by se měly tyto obecné principy aplikovat v praxi. Klasičtí liberálové se stavěli za důslednou meritokracii, a to z důvodů ekonomických i morálních. V ekonomickém ohledu kladou značný důraz na nezbytnost motivace. Z hlediska morálního rovnost vyžaduje, aby se k nerovným lidem nepřistupovalo rovně. Naopak moderní liberálové se postavili na stanovisko, že sociální spravedlnost předpokládá i víru v jistou míru sociální rovnosti. Například John Rawls ve své *Teorii spravedlnosti* (1970) tvrdil, že ekonomickou nerovnost lze ospravedlnit jedině tehdy, prospívá-li těm, kdo jsou ve společnosti nejchudší.

Meritokracie: doslova vládá těch, kdo mají nějaké zásluhy; zásluhou se rozumí inteligence a vynakládané úsilí; společnost, v níž je společenské postavení určováno výlučně schopností a pracovitostí.

Tolerance

Pro liberální sociální etiku je příznačná ochota akceptovat a v některých případech i vychvalovat morální, kulturní a politickou rozmanitost. O pluralismu lze oprávněně říci, že koření v principu individualismu a v předpokladu, že lidé jsou tvorové unikátní a rozmanití. Přesto bylo liberální upřednostňování rozmanitosti daleko častěji spojováno s tolerancí. Přihlášení se k toleranci, spojované běžně s francouzským spisovatelem Voltairem (1694–1778), je klasicky vyjádřeno těmito slovy: „Nelíbí se mi, co říkáte, ale do posledního dechu budu hájit vaše právo to říkat.“ Tolerance je etický ideál i společenský princip. Na jedné straně vyjadřuje cíl autonomie osobnosti; na druhé vytyčuje soustavu pravidel, jak by se lidé měli k sobě chovat. Liberální argumentace ve prospěch tolerance se poprvé objevila v 17. století, kdy se autoři typu Johna Miltona (1608–1674) a Johna Locka snažili obhajovat náboženskou svobodu. Locke tvrdil, že funkcí státu je chránit život, svobodu a majetek; není však oprávněn vměšovat se do „péče o lidskou duši“. Tolerance by se měla vztahovat na všechny věci považované za soukromé, a to s odůvodněním, že ty – například náboženství – se týkají otázek morálky, které by se měly přenechat jednotlivci.

Ve svém díle *O svobodě* (1859) J. S. Mill argumentaci ve prospěch tolerance dále rozvedl: poukázal na to, že tolerance je důležitá jak pro jednotlivce, tak pro společnost. Z pohledu jednotlivce je především zárukou osobní autonomie, a tudíž podmínkou mravního sebezdokonalování. Tolerance je však nezbytná i proto, aby zajistila vitalitu a zdraví společnosti jako celku. Jedině na volném trhu idejí se vynoří „pravda“, a to tak, že nesprávné myšlenky budou nahrazeny správnými a nevědomost bude postupně rozptýlena. Soutěž, diskuse a spory, tyto plody rozmanitosti čili mnohosti, jsou tudíž motorem společenského pokroku. Podle Milla hlavním ohrožením tohoto postoje je demokracie a šíření „tupého konformismu“ spjatého s představou, že většina musí mít vždy pravdu. Mill (1859) mohl proto argumentovat takto: „Kdyby celé lidstvo s výjimkou jednoho jediného člověka zastávalo jeden názor a pouze tento jediný člověk zastával názor opačný, nemá lidstvo o nic větší právo tohoto člověka umlčovat, než by – pokud by byl u moci – měl tento člověk umlčovat lidstvo.“

Kladný postoj k toleranci a rozmanitosti souvisí i s liberální vírou ve vyváženou společnost, nerozdíranou zásadními konflikty. Třebaže jednotlivci a sociální skupiny sledují zájmy značně rozdílné, liberálové zastávají názor, že mezi těmito konkurujícími si zájmy existuje jakási hlubší harmonie či vyváženost. Například zájmy dělníků a zaměstnavatelů se liší:

Pluralismus: víra v rozmanitost neboli volbu nebo teorie, podle níž politická moc je nebo by měla být rovnoměrně rozptýlena (viz str. 339).

Tolerance: snášlivost; ochota akceptovat názory či postupy, se kterými ten, kdo je akceptuje, nesouhlasí.

dělníci chtějí vyšší mzdy, kratší pracovní dobu a lepší pracovní podmínky; zaměstnavatelé chtějí zvýšit své zisky tím, že své výrobní náklady – včetně mezd – budou držet na co nejnižší úrovni. Tyto konkurující si zájmy se přesto vzájemně doplňují: dělníci potřebují zaměstnání a zaměstnavatelé potřebují jejich práci. Jinak řečeno, každé z obou skupin je nutně zapotřebí, má-li druhá dosáhnout svých cílů. Jednotlivci a skupiny mohou sledovat své sobecké zájmy, přirozená vyváženost však bude mít tendenci se prosadit. O vztahu mezi liberalismem a společenskou harmonií ve společnosti vyznačující se rozmanitostí se bude podrobněji hovořit v 11. kapitole v souvislosti s multikulturalismem.

Liberalismus, stát a demokracie

Liberalní stát

Liberalové si nemyslí, že vyvážená a tolerantní společnost vznikne ze svobodného jednání jednotlivců a dobrovolných sdružení spontánně a „sama od sebe“. V tom se rozcházejí s anarchisty, kteří zastávají názor, že **právo** i **vláda** jsou zbytečné. Liberalové se obávají, že svobodní jednotlivci by mohli chtít ostatní lidi vykořisťovat, brát jim jejich majetek nebo je dokonce zotročovat, pokud by to bylo v jejich zájmu. Pokud by jim to bylo ku prospěchu, mohli by porušovat nebo ignorovat uzavřené smlouvy. Vždy tudíž hrozí, že svoboda jednoho vyústí ve svévolné zneužívání druhého; o každém lze říci, že může kohokoli jiného ohrožovat nebo že může být sám kýmoli jiným ohrožován. Naše svoboda vyžaduje, aby se ostatním bránilo do naší svobody zasahovat; naopak svoboda ostatních vyžaduje, aby byli chráněni před námi. Liberalové tradičně věřili, že takovou ochranu může poskytovat jedině svrchovaný **stát**, schopný všechny jednotlivce a skupiny ve společnosti omezit. Svoboda tudíž může existovat jedině „v rámci práva“; řečeno s Johnem Lockem, „kde není právo, není svoboda“.

Na tomto tvrzení jsou založeny teorie **společenské smlouvy**, rozvíjené autory 17. století, jakými byli například Thomas Hobbes (viz str. 89) a John Locke. Podle liberálů tyto teorie vysvětlují povinnosti jednotlivce vůči státu. Hobbes i Locke líčili, jak vypadal život před ustavením vlády, v bezstátní společnosti, kterou nazývali „**přirozený stav**“. Jelikož jednotlivci jsou sobečtí, hamižní a toužící po moci, byla by pro přirozený stav příznačná nikdy nekončící občanská válka všech proti všem, uprostřed níž, jak se vyjádřil Hobbes, „lidé žijí osaměle, nuzně, stísněně, jako zvířata, a jejich život je krátký“. Rozumně uvažující lidé, tvrdili tito autoři,

Právo: náležitě přijatá a veřejnosti známá pravidla lidského chování, podpořená státním mechanismem: policií, soudy a věznicemi.

Vláda: mechanismus, prostřednictvím něhož se jménem státu přijímají kolektivní rozhodnutí; zpravidla zahrnuje orgány moci zákonodárné, výkonné a soudní.

Stát: organizace nastolující svrchovanou, suverénní moc na vymezeném území, obvykle disponující monopolem mocenského donucování.

Společenská smlouva: (hypotetická) dohoda jednotlivců, kteří tak vytvářejí stát, aby unikli nepořádku a chaosu „přirozeného stavu“.

Přirozený stav: předpolitická společnost vyznačující se neomezenou svobodou a nepřítomností obecně přijímané moci.

John Locke (1632–1704)

Anglický filosof a politik. Locke se narodil v Somersetu, v Oxfordu studoval medicínu, později se stal tajemníkem Anthonyho Ashleyho Coopera, prvního hraběte ze Shaftesbury. Lockovy politické názory se formovaly na pozadí a pod vlivem anglické revoluce.

Locke se důsledně stavěl proti absolutismu a byl často prezentován jako filosof Slavné revoluce roku 1688, která nastolila konstituční monarchii. Obvykle je pokládán za hlavního myslitele raného liberalismu. Třebaže souhlasil s tezí, že lidé jsou od přírody svobodní a rovní, prioritou, kterou přikládal vlastnickým právům, mu bránila postavit se za politickou rovnost či demokracii v moderním smyslu. Nejdůležitějšími Lockovými politickými díly jsou *Dopis o toleranci* (1689) a *Dvě pojednání o vládě* (1690).

proto uzavřou dohodu, „společenskou smlouvu“, kterou ustaví svrchovanou vládu, bez níž by nebyl možný pořádaný a stabilní život. Všichni uznají, že je v jejich zájmu obětovat určitou část své svobody, aby mohli vytvořit právní řád; jinak by jejich práva a fakticky i jejich životy byly v neustálém ohrožení. Hobbes i Locke si byli vědomi, že tato „smlouva“ je historickou fikcí. Argument společenské smlouvy měl však posloužit ke zdůraznění významu, který má pro jednotlivce svrchovaný stát. Jinak řečeno, Hobbes i Locke chtěli, aby se jednotlivci chovali, jako by tato historická fikce byla skutečností, tj. aby ctili a poslouchali vládu a dodržovali právo, a to z vděčnosti za jistotu a bezpečí, které může zajistit jedině svrchovaný stát.

V argumentaci společenskou smlouvou jsou obsaženy dvě důležité liberální teze týkající se vztahu ke státu a k politické autoritě vůbec. Za prvé, vyplývá z ní, že politická moc vychází v jistém smyslu „zdola“. Stát je vytvářen jednotlivci a pro jednotlivce; existuje proto, aby sloužil jejich potřebám a zájmům. Vláda vzniká z dohody čili souhlasu ovládaných. Tím je řečeno, že občané nemají absolutní povinnost dodržovat všechny zákony nebo přijímat všechny formy vládnutí. Vláda je založena na smlouvě, uzavřené ovládanými; může však nastat situace, kdy vláda podmínky této smlouvy poruší. Jakmile se tak stane, vláda ztratí legitimitu a lid bude mít právo se vzbouřit.

Za druhé, teorie společenské smlouvy líčí stát jako rozhodčího či neutrálního soudce ve společnosti. Stát není výtvorem nějaké privilegované elity, která chce vykořisťovat masy, ale vznikl z dohody uzavřené veškerým lidem. Ztělesňuje tudíž zájmy všech svých občanů a počíná si jako nestranný arbitr, dojde-li mezi jednotlivci nebo skupinami ke konfliktu. Například poruší-li jednotlivci uzavřené smlouvy, stát aplikuje „pravidla

hry“ a vynutí, co bylo smluvně ujednáno, samozřejmě za předpokladu, že každá ze stran uzavírala smlouvu dobrovolně a na základě dostatečných informací. Každý takový rozhodčí se vyznačuje především tím, že postupuje nestranně a že tak je jeho postup také chápán. Liberálové tedy považují stát za nestranného arbitra ve sporech mezi jednotlivci a společenskými skupinami.

Ústavní vláda

I když jsou liberálové přesvědčeni, že vlády je zapotřebí, jsou si velmi dobře vědomi rovněž nebezpečí, které je s vládou spojeno. Všechny vlády jsou podle jejich názoru potenciální tyranie, zaměřené proti jednotlivci. To na jedné straně vychází ze skutečnosti, že vláda uplatňuje svrchovanou moc a je tudíž stálým ohrožením individuální svobody. Na straně druhé se v tom odráží pro liberály příznačný strach z moci. Jelikož lidé sledují vlastní cíle, pak mají-li moc, tj. schopnost ovlivňovat chování ostatních, přirozeně ji využijí ve svůj prospěch a ke škodě druhých. Stručně řečeno, liberálové stojí na stanovisku, že egoismus plus moc rovná se zkorumpovanost. Lord Acton to vyjádřil svým slavným varováním, podle něhož „moc má tendenci korumpovat a absolutní moc korumpuje absolutně“, a svým závěrem, že „velcí muži jsou téměř vždy špatní muži“. Proto se liberálové obávají arbitrární, svévolné a despotické vlády a prosazují zásadu omezené vlády. Vládu lze omezovat čili „krotit“ tím, že se zavedou ústavní omezení, a tím, že se (jak o tom budeme hovořit v následujícím oddílu) nastolí **demokracie**.

Ústava je soubor pravidel, která se snaží rozdělit povinnosti, pravomoci a funkce mezi různé vládní instituce. Představuje tudíž pravidla, jimiž je ovládána sama vláda. Jako taková definuje rozsah vládní moci

Pojem

Ústavnost

Ústavnost v úzkém slova smyslu znamená praxi omezené vlády, kterou nastoluje existence ústavy. O ústavnosti v tomto smyslu lze tudíž říci, že existuje tam, kde jsou státní orgány a politické procesy účinně omezovány ústavními pravidly. Obecněji je ústavnost souborem politických hodnot a cílů, ve kterých se projevuje přání chránit svobodu, a to vystavením státní moci vnitřním a vnějším brzdám. Typickým projevem toho je podpora, jíž se dostává ústavním omezením, která tento cíl sledují. Sem patří zejména kodifikovaná ústava, Listina práv, dělba moci, bikameralismus a federace nebo decentralizace. Ústavnost je tudíž jakousi formou politického liberalismu.

Demokracie: vláda lidu, resp. lidem; k demokracii patří jak participace veřejnosti, tak vládnutí ve veřejném zájmu. Demokracie může mít mnoho různých forem.

a omezuje její výkon. Podpora ústavnosti může nabýt dvou podob. Za prvé, pravomoci státních orgánů a politiků lze omezit přijetím vnějších a zpravidla právních omezení. Z nich nejdůležitější je tzv. psaná ústava, která v jediném autoritativním dokumentu zakotvuje hlavní pravomoci a povinnosti vládních institucí. Psaná ústava představuje tudíž „vyšší“ právo. Prvním takovým dokumentem byla Ústava USA, sepsaná v roce 1787. V 19. a 20. století byly psané ústavy přijaty ve všech liberálních demokraciích s výjimkou Spojeného království, Izraele a Nového Zélandu. Mnohde existují i Listiny práv, které zakotvují práva jednotlivců, a to tak, že právně definují vztah mezi jednotlivcem a státem. Například prvních deset dodatků k Ústavě USA, souhrnně označovaných jako „Bill of Rights“ (1789), vyjmenovává jednotlivá práva. Podobný dokument, Deklarace práv člověka a občana (1789), byl přijat za francouzské revoluce. Tam, kde psané ústavy ani Listiny práv neexistují, například ve Spojeném království, zdůrazňovali liberálové význam parlamentem tvořeného – statutárního – práva při omezování vlády na základě principu vlády práva (*rule of law*). Nejzřetelněji byl tento princip formulován v 19. století v Německu, a to pomocí pojmu *Rechtsstaat*, označujícího stát, ve kterém vládne právo.

Za druhé, ústavnost (konstitucionalismus) lze nastolit zavedením vnitřních omezení, která rozptýlí moc mezi určitý počet institucí a vytvoří soustavu „brzd a vyvážení“. Jak napsal francouzský politický filosof Montesquieu (1689–1775): „moc by měla být brzdou moci“. Ve všech liberálních politických systémech existuje určitá míra vnitřní fragmentace. Tě lze dosáhnout aplikací teorie dělby moci, kterou navrhl sám Montesquieu. Podle ní by zákonodárnou, výkonnou a soudní pravomoc státu měly vykonávat tři nezávislé instituce; tím by se zabránilo, aby kterýkoli jednotlivec nebo kterákoli malá skupina získali diktátorskou moc. Například prezidentský systém vládnutí existující v USA je založen na přísné dělbě moci mezi Kongresem, prezidentem a Nejvyšším soudem. Princip soudcovské nezávislosti se respektuje ve všech liberálních demokraciích. Jelikož soudci objasňují význam práva, ať už ústavního nebo zákonného, a tudíž posuzují a přezkoumávají pravomoci samotné vlády, musí být – mají-li chránit jednotlivce před státem – formálně nezávislí a politicky neutrální. K dalším nástrojům fragmentace patří vláda kabinetu (která omezuje moc premiéra), vláda parlamentu, resp. parlamentarismus (který omezuje moc exekutivy), bikameralismus (kdy jedna parlamentní komora brzdí druhou) a územní rozdělení jako například federalismus, **devoluce** a vláda v místech (které brzdí moc ústřední vlády).

Devoluce: přenesení pravomocí z centrálních orgánů na podřízené orgány v regionech, které však (na rozdíl od federace) nevede ke sdílené suverenitě.

Liberální demokracie

Liberální demokracie je dominantní politickou silou v rozvinutém a stále více i v rozvojovém světě. Zhroucení komunismu a nástup „demokrati-zace“ (o které se obvykle má za to, že znamená provedení liberálnědemokratických reforem, tj. volební demokracii a liberalizaci ekonomiky) v Asii, Latinské Americe a v Africe, zejména počínaje 80. lety, vedl dokonce teoretiky „konce dějin“ k vyhlášení celosvětového triumfu liberální demokracie. Co však je liberální demokracie? Liberální demokracie je forma politického vládnutí, ve které princip omezené vlády vyvažuje ideál souhlasu lidu. Její „liberální“ rysy se projevují souborem vnějších a vnitřních brzd vůči státu, které mají zaručit svobodu a občany chránit před státem. Tyto cíle – jak jsme o tom již hovořili – se v zásadě dosahují pomocí ústavní vlády. „Demokratický“ charakter liberální demokracie se zakládá na systému pravidelně konaných a na konkurenci založených voleb, při nichž se uplatňují zásady všeobecného volebního práva a politické rovnosti. Třebaže lze termín „liberální demokracie“ použít na označení určitého politického principu, běžněji se jím označuje jeden z typů režimu.

Hlavními rysy liberálního režimu jsou:

- ústavní vláda založená na formálních, obvykle právních pravidlech;
- zaručené **občanské svobody** a individuální práva;
- institucionální fragmentace a systém brzd a vyvážení;
- pravidelně konané volby, při nichž se uplatňuje princip všeobecného volebního práva a princip „jedna osoba, jeden hlas“;
- politický pluralismus v podobě voličského výběru a konkurence stran;
- zdravá občanská společnost, ve které jsou organizované skupiny a zájmy nezávislé na vládě;
- kapitalistické čili soukromopodnikatelské tržní hospodářství.

Hybridnost liberální demokracie je odrazem dvojakosti přístupu liberalismu k demokracii. To má v mnoha ohledech své kořeny v tom, že z individualismu vyplývají dva konkurující si důsledky: na jedné straně obavy z moci kolektivu, na druhé straně víra v politickou rovnost. Liberálové 19. století spatřovali často v demokracii hrozbu nebo nebezpečí. V tom fakticky jen opakovali myšlenky dřívějších politických teoretiků, jako byli například Platón a Aristoteles, kteří demokracii považovali za systém, ve kterém vládnou masy, zatímco moudrost a majetek přicházejí zkrátka. Hlavní obavy liberálů pramenily však z toho, že demokracie se

Liberální demokracie:

jedna z forem demokracie, zahrnující omezenou vládu a systém pravidelně konaných a na konkurenci založených voleb; termínem liberální demokracie se také označuje jeden z typů režimu.

Občanská svoboda:

sféra privátní (soukromé) existence, která nepatří státu, ale občanovi; svoboda od státu.

Občanská společnost:

sféra autonomních sdružení a skupin vytvářených soukromými občany a nezávislých na státu; k občanské společnosti patří podniky, kluby, rodiny atd.

může stát nepřitelem individuální svobody. Zdrojem těchto obav je skutečnost, že „lid“ není nějakou jednodlitou entitou, ale souborem jednotlivců a skupin s různými názory a protikladnými zájmy. Řešit nějaký spor „demokraticky“ znamená utíkat se k číslům a aplikovat princip většiny, tedy zásadu, že vůle většiny či největšího počtu má mít přednost před vůlí menšiny. Demokracie se tak redukuje na pravidlo 51 procent. Slavným se stal výrok francouzského politika a pozorovatele společenského dění Alexise de Tocqueville (1805–1859), který důsledky použití tohoto pravidla charakterizoval jako „tyraniu většiny“. Individuální práva a práva menšin lze tak potlačit ve jménu lidu. S podobnými názory vystoupil na americké ústavní konvenci ve Filadelfii v roce 1787 James Madison. Podle Madisona je nejlepší obranou proti **vládě většiny** soustava brzd a vyvážení (*checks and balances*), která vládu nutí reagovat na stanoviska, požadavky a přání konkurujících si menšin a malý počet majetných chrání před masami nemajetných.

Zvláštní výhrady vůči demokracii nevyjadřovali liberálové jen vzhledem k nebezpečí, jež plyne z vlády většiny, ale i vzhledem k tomu, kdo v moderních industriálních společnostech většinu tvoří. J. S. Mill poukazoval například na to, že politická moudrost je nerovně rozdělena a že do značné míry souvisí se vzdělaností. Nevzdělaní budou daleko pravděpodobněji jednat podle úzce třídních zájmů, zatímco vzdělaní dokáží využívat svou moudrost a své zkušenosti k dobru ostatních. Proto trval na tom, aby zvolení politikové hovořili spíše sami za sebe, než aby odráželi názory svých voličů, a navrhol systém, ve kterém budou mít lidé nestejný počet hlasů: negramotní nebudou mít hlas žádný a jeden, dva, tři nebo čtyři hlasy budou mít gramotní, a to podle dosaženého vzdělání nebo sociálního postavení.

V ještě dramatičtější podobě vyjádřil tyto obavy španělský sociální teoretik Ortega y Gasset (1883–1955), a to ve svém díle *Vzpouza davů* (1930). Gasset upozorňoval, že masová demokracie přivodila zhroutení civilizované společnosti a mravního řádu a dovoláváním se nejnižších pudů mas razila autoritářským vládcům cestu k moci. Ve 20. století však začala značná část liberálů v demokracii spatřovat přednost. Jejich postoj vycházel z řady tezí a doktrín. Nejstarší liberální zdůvodnění demokracie bylo založeno na souhlasu ovládaných a na myšlence, že občané musí mít prostředky, jimiž se mohou bránit neoprávněným zásahům ze strany státu. V 17. století vypracoval John Locke dosti skromnou teorii demokracie jako ochrany: tvrdil, že je třeba dát majetným volební právo; pak budou moci hájit proti vládě svá přirozená práva. Má-li vláda pravomoc ukládáním daní vyvlastňovat, mají občané právo se bránit kontrolou nad složením orgánu, který daně ukládá, tj. zákonodárního sboru. Za americké

Vláda většiny: názor, že vládnout má většina (majoritarismus); to znamená, že většina má mít vrch nad menšinou a ovládat ji nebo že menšina se má podrobit mínění většiny.

James Madison (1751–1836)

Americký státník a politický myslitel, původem z Virginie. Na Kontinentálním kongresu v letech 1774 a 1775 byl horlivým zastáncem americké státnosti. Pomáhal ustavit Ústavní konvenci a v roce 1787 sehrál významnou roli při formulaci ústavy. Za Jeffersonova prezidentství byl ministrem zahraničních věcí (1801–1809) a poté čtvrtým prezidentem Spojených států (1809–1817).

Madison byl předním stoupencem pluralismu a odpůrcem koncentrace moci: prosazoval federalismus, bikameralismus a dělbu moci. To vše se stalo základem americké ústavy. Madisonismus tudíž znamená mj. zdůrazňování brzd a vyvážení jako hlavních nástrojů, pomocí nichž lze čelit tyranii. Když se však ocitl ve vládě, snažil se posilovat pravomoc ústředních orgánů. Z Madisonových spisů jsou nejznámější *Listy federalistovy* (1787–1788), které napsal společně s Alexandrem Hamiltonem a Johnem Jayem. Jimi se zasazoval o ratifikaci ústavy.

revoluce nabyla tato myšlenka podoby stručného hesla „žádné zdanění bez zastoupení“ (*no taxation without representation*). Teoretikové utilitarismu jako Jeremy Bentham a James Mill (1773–1836) rozvinuli koncepci demokracie jako formy ochrany jednotlivce do podoby argumentů ve prospěch všeobecného volebního práva. **Utilitarismus** vyústuje v závěr, že jednotlivci budou hlasovat tak, aby prosadili nebo ochránili své zájmy v té podobě, v jaké je sami definují. Bentham dospěl k závěru, že všeobecné volební právo (chápané tehdy jako volební právo mužů) je jedinou cestou, jak zajistit „co největší štěstí pro co nejvíce lidí“ (*the greatest happiness for the greatest number*).

Radikálnější podpora demokracie operuje přednostmi politické participace. Ty se obvykle spojují s myšlenkami J.-J. Rousseaua; liberální interpretace se jim však dostalo až v dílech J. S. Milla. J. S. Mill v jistém smyslu shrnujícím způsobem vyjádřil dvojznačnost liberálního postoje k demokracii: je-li neomezená, vede demokracie k tyranii; není-li vůbec, převáží nevědomost a brutalita. Hlavní přednost demokracie spočívá podle Milla v tom, že podporuje „co nejplnější a nejharmoničnější“ rozvoj lidských schopností. Díky participaci na politickém životě občané věci lépe chápou, stávají se vnímavějšími a dosahují vyšší úrovně osobního rozvoje. Tato podoba demokracie jako rozvoje (*developmental democracy*) je založena na myšlence, že demokracie je především zkušenost, která vzdělává a vychovává. I když odmítal politickou rovnost, byl Mill přesvědčen, že volební právo by se mělo rozšířit na všechny s výjimkou negramotných, a postupně dospěl i k názoru (v jeho době radikálnímu),

Utilitarismus: morální a politická filosofie, která to, zda něco je dobré, posuzuje podle požitku a bolesti, které to přináší, a nakonec se snaží dosáhnout „co největšího štěstí co největšího počtu lidí“.

že by se mělo rozšířit i na ženy. Od 20. století se však liberální teorie demokracie začaly zaměřovat spíše na potřebu společenského konsensu než na souhlas a participaci. To lze pozorovat na dílech teoretiků pluralismu, podle nichž hlavními politickými aktéry už nejsou jednotlivci, ale organizované skupiny. Moderní průmyslově vyspělá společnost, tvrdí tito teoretikové, je stále složitější a vyznačuje se soutěží protichůdných zájmů. Z tohoto hlediska je demokracie lákavá především proto, že je to jediný systém vládnutí, který je schopen udržet rovnováhu ve složitých moderních společnostech, které jsou nadto v neustálém pohybu. Tím, že konkurujícím si skupinám umožňuje, aby se politicky projevíly, demokracie tyto skupiny svazuje s politickým systémem a udržuje tak politickou stabilitu.

Klasický liberalismus

Klasický liberalismus byl první myšlenkový proud v rámci liberalismu. Ideje klasického liberalismu se zformovaly za přechodu od feudalismu ke kapitalismu a kulminovaly v počátečních fázích industrializace 19. století. Proto byl klasický liberalismus občas označován za „liberalismus 19. století“. Kolébkou klasického liberalismu bylo Spojené království, kde kapitalistická a průmyslová revoluce došla nejdál. Ideje klasického liberalismu měly vždy hlubší kořeny v anglosaských zemích, zejména ve Spojeném království a v USA, než v jiných částech světa. Klasický liberalismus však není liberalismem jen 19. století a ideje, které ho utvářely, také nejsou předmětem jen zájmu historiků. Přitažlivost jeho principů a teorií od poloviny 20. století dokonce narůstala. I když to, čemu se říká neoklasický liberalismus čili neoliberalismus, ovlivnilo zprvu nejvíce Spojené království a USA, jeho vliv se postupně šířil dál; z velké části tomu napomohl nástup globalizace.

Ideje klasického liberalismu nabyly mnoha podob, ty však mají řadu společných rysů. Za prvé, klasičtí liberálové se hlásí k egoistickému individualismu. Na lidi pohlížejí jako na bytosti racionálně sledující vlastní zájmy a schopné se do značné míry spoléhat jen na sebe. Společnost je tudíž chápána atomisticky: tvoří ji soubor značně soběstačných jednotlivců. To znamená, že to, co je příznačné pro společnost, lze odvodit z charakteristických rysů lidské přirozenosti, které jsou důležitější než charakteristické rysy společnosti. Za druhé, klasičtí liberálové věří v negativní svobodu. Jednotlivec je svobodný, pokud si ho nikdo nevšímá, pokud do jeho života ostatní nezasahují nebo pokud ho ostatní k ničemu nenutí. Jak bylo už výše řečeno, svoboda v tomto smyslu znamená

Různé názory na DEMOKRACII

LIBERÁLOVÉ pojmají demokracii individualisticky jako souhlas udílený prostřednictvím volební urny; demokracie se tak ztotožnila s pravidelně konanými a na soutěži založenými volbami. Demokracie brání zneužívání moci; musí však vždy probíhat v ústavním rámci, aby se předešlo tyranii většiny.

KONZERVATIVCI se staví za liberálnědemokratické vládnutí, ovšem s výhradami: majetky a tradiční instituce je třeba chránit před nepoučenou vůlí „mnohých“. Nová pravice ale s demokracií spojuje problémy vyvolávané nadměrným růstem státu a ekonomickou stagnací.

SOCIALISTÉ se tradičně stavěli za jakousi radikální demokracii, jejímž základem je účast lidu a přání postavit ekonomický život pod kontrolu lidu. Liberální demokracii odmítali jako demokracii kapitalistickou. Moderní sociální demokraté se však jednoznačně hlásí k liberálnědemokratickým strukturám.

ANARCHISTÉ prosazují přímou demokracii a volají po nepřetržité účasti lidu a po radikální decentralizaci. Volební čili zastupitelská demokracie je pouhou fasádou, která se snaží zastříť nadvládu elity a smířit masy s tím, že jsou utlačovány.

FAŠISTÉ se hlásí k myšlenkám totalitní demokracie. Zastávají názor, že skutečnou demokracií je absolutní diktatura, jelikož vůdce má monopol na ideologickou moudrost: jen on je schopen vyjadřovat skutečné zájmy lidu. Volební soutěž stran je tudíž zkorumpovaná a zdegenerovaná.

EKOLOGOVÉ často podporovali radikální čili participativní demokracii. „Temně“ zelení přišli s osobitou kritikou volební demokracie, kterou líčí jako nástroj, pomocí něhož současná generace vnucuje své zájmy generacím příštím, které hlasovat nemohou, jiným druhům a přírodě jako celku.

nepřítomnost vnějších omezení jednotlivce. Za třetí, stát se chápe na nejvyšší – řečeno slovy Thomase Paina – jako „nutné zlo“. Nutný je v tom smyslu, že vytváří přinejmenším podmínky spořádané existence; zlem je proto, že společnosti vnucuje jakousi kolektivní vůli a omezuje tak svobodu a odpovědnost jednotlivce. Klasičtí liberálové tudíž věří v minimální stát, který si počíná – použijeme-li přirovnání J. Locka – jako „noční hlídač“. Náležitá role státu se z tohoto pohledu omezuje na udržování vnitřního pořádku, vynucování smluv a ochranu společnosti před

napadením zvnějšku. Za čtvrté, klasičtí liberálové se vcelku pozitivně staví k občanské společnosti. Občanská společnost nemusí nutně být jen „říší svobody“ (na rozdíl od státu, který je „říší donucování“), ale spatřuje se v ní i odraz principu vyváženosti čili ekvilibria. To se nejmarkantněji projevuje ve víře klasických liberálů v samoregulující tržní hospodářství. Klasický liberalismus nicméně navazuje na řadu doktrín a teorií. Z nich nejdůležitější jsou:

- teorie přirozených práv,
- utilitarismus,
- ekonomický liberalismus,
- sociální darwinismus,
- neoliberalismus.

Teorie přirozených práv

Teoretikové přirozených práv 17. a 18. století, například John Locke v Anglii a Thomas Jefferson v Americe, měli značný vliv na formování ideologie liberalismu. Politická diskuse, která se v moderní době vede, je plná odkazů na „práva“ a dovolávání se „práv“. Právo, zjednodušeně řečeno, je možnost určitým způsobem jednat a nárok, aby se s člověkem určitým způsobem také jednalo. Taková práva, resp. nároky mohou být svou povahou morální nebo zákonná. Pro Locka a Jeffersona jsou v tom smyslu „přirozená“, že jsou lidem dána přírodou nebo Bohem. Dnes se **přirozeným právům** obvykle říká **lidská práva**. Ta jsou, řečeno s Jeffersonem, nezadatelná, jelikož lidem náleží v důsledku toho, že jsou lidmi: v tomto smyslu jim nemohou být odňata. O přirozených právech se tudíž má za to, že jsou nezbytnými předpoklady skutečně lidské existence. Locke uváděl taková práva tři: „život, svobodu a majetek“ (*life, liberty and property*). Jefferson nesouhlasil s názorem, že vlastnictví je právem přirozeným nebo Bohem daným; chápal ho spíše jako právo, které se postupně vytvořilo, protože je pro lidi příhodné. V americké Deklaraci nezávislosti proto nezadatelná práva prezentoval jako práva „na život, svobodu a sledování štěstí“ (*life, liberty and the pursuit of happiness*).

Přirozená práva: Bohem daná práva, která jsou pro lidi základní a tudíž nezadatelná (nemohou jim být odňata).

Lidská práva: práva, která lidem patří proto, protože jsou lidmi; práva univerzální a základní.

Idea přirozených čili lidských práv ovlivnila liberální myšlení v řadě směrů. Význam, který se těmto právům přisuzuje, odlišuje například autoritářské myslitele jako Thomase Hobbesa od raných liberálů typu Johna Locka. Jak bylo už výše vyloženo, Hobbes i Locke zastávali názor, že vláda byla ustavena „společenskou smlouvou“. Ve svém díle *Leviathan* (1651), napsaném v době anglické občanské války, však Hobbes hlásal, že jedině silná vláda, nejlépe monarchie, dokáže ve společnosti nastolit pořádek

Thomas Jefferson (1743–1826)

Americký politický myslitel a státník. Jefferson, bohatý virginský plantážník, byl delegátem druhého Kontinentálního kongresu roku 1775 a v letech 1779–1781 guvernérem státu Virginia. V letech 1789–1794 působil jako první ministr zahraničních věcí USA a v letech 1801–1809 byl třetím americkým prezidentem. Jefferson byl hlavním autorem Deklarace nezávislosti (1776) a napsal řadu významných projevů a dopisů.

Jefferson rozvinul teorii agrární demokracie, ve které se snažil spojit víru ve vládu přirozené aristokracie s oddaností principům omezené vlády a *laissez-faire*. Projevoval rovněž sympatie pro sociální reformu, prosazoval rozvoj veřejného školství a zrušení otroctví (přestože sám byl otrokář) a vyslovoval se za větší ekonomickou rovnost. Ve Spojených státech se slovem jeffersonismus označuje odpor proti silné ústřední vládě a zdůrazňování svobody a odpovědnosti jednotlivce a práv členských států USA.

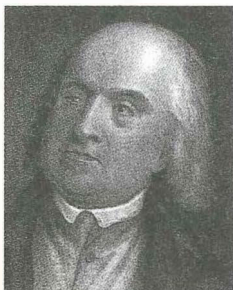
a zajistit bezpečnost. Spíše byl ochoten svěřit králi svrchovanou či dokonce absolutní moc než riskovat pád do „přirozeného stavu“. Občan musí tudíž akceptovat *každou* formu vlády, protože i utlačovatelská vláda je lepší než vláda žádná. Locke se naopak proti svévolné či neomezené vládě stavěl. Vláda je ustavena proto, aby chránila přirozená práva. Pokud je chrání, občané by ji měli respektovat a dodržovat zákony. Jestliže však vláda práva svých občanů porušuje, mají občané právo se proti ní vzbouřit. Locke tak schvaloval anglickou revoluci 17. století a vítal nastolení konstituční monarchie v roce 1688.

Pro Locka je nadto smlouva mezi státem a občanem konkrétní a omezená: jejím smyslem je chránit určitý soubor jasně stanovených přirozených práv. Proto se Locke stavěl za omezenou vládu. Legitimní úloha státu se omezuje na ochranu „života, svobody a majetku“. Funkce státu by tudíž neměly vybočovat z rámce „minimálních“ funkcí udržování veřejného pořádku a ochrany majetku, zajišťování obrany před útokem zvenjšku a zabezpečování vynucování smluv. Ostatní problémy náležejí do sféry, o kterou se mají starat jednotlivci. Tým postoj vyjádřil o století později Thomas Jefferson, když prohlásil, že „nejlepší je ta vláda, která vládne nejméně“ (*that government is best which governs least*).

Utilitarismus

Teorie přirozených práv nebyly jediným základem raného liberalismu. S alternativní a velice vlivnou teorií lidské přirozenosti vystoupili

Jeremy Bentham (1748–1832)

Britský filosof, právní reformátor a zakladatel utilitarismu. Benthamovy myšlenky se staly základem filosofického radikalismu, jehož praktickým vyústěním byla řada reforem v oblasti správy, práva, vládnutí a ekonomiky ve viktoriánské Británii.

V podobě morálního a filosofického systému založeného na myšlence, že lidé jsou racionální bytosti jednající ve svém osobním zájmu, čili že jsou maximalizátoři užitku, vytvořil Bentham domněle vědeckou alternativu teorie přirozených práv. Principem celkového užitku – „co největší štěstí pro co největší počet lidí“ (*the greatest happiness for the greatest number*) – zdůvodňoval ekonomiku *laissez faire*, ústavní reformu a v pozdějších letech politickou demokracii. Svě utilitaristické krédo Bentham rozvinul ve *Fragmentu o vládnutí* (1776) a podrobněji v *Úvodu do principů morálky a zákonodárství* (1789).

počátkem 19. století utilitaristé, zejména Jeremy Bentham a James Mill. Bentham považoval ideu práv za „nesmysl“ a o přirozených právech se vyjádřil, že je to „bombastická hloupost“. Místo nich navrhoval ideu podle jeho názoru vědeckější a objektivnější, totiž že jednotlivci jsou motivováni sobeckými zájmy a že tyto zájmy lze definovat jako touhu po štěstí a přání vyhnout se bolesti, přičemž obojí se hodnotí užitkem. Princip **užitku**, resp. užitečnosti je rovněž principem morálky, jelikož z něj vyplývá, že „správnost“ určitého počínání, určité politické linie a určité instituce lze stanovit podle toho, zda směřuje k většímu štěstí. Stejně jako každý jednotlivec si může spočítat, co je z morálního hlediska dobré, a to na základě objemu štěstí, které to přivodí, lze zásadu „největšího štěstí pro co největší

Pojem

Utilitarismus

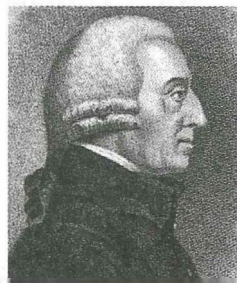
Utilitarismus je filosofie morálky, kterou vypracovali Jeremy Bentham a James Mill. „Dobrem“ je podle ní blaho čili štěstí, „zlem“ bolest neboli neštěstí. O jednotlivcích se tedy má za to, že jednají tak, aby maximalizovali štěstí a minimalizovali bolest; přitom štěstí i bolest se měří užitkem, obvykle chápaným jako uspokojení vyplývající z materiální spotřeby. Princip „co největšího štěstí“ lze užít k hodnocení zákonů, politických institucí a dokonce i politických systémů. Utilitarismus zaměřený na jednání (*act utilitarianism*) hodnotí jednání jako správné tehdy, vede-li alespoň ke stejné převaze štěstí nad bolestí jako kterékoli jednání jiné. Utilitarismus zaměřený na pravidla (*rule utilitarianism*) hodnotí jednání jako správné tehdy, je-li ve shodě s pravidlem, které – dodržuje-li se obecně – vede k dobrým důsledkům.

Užitek, resp. užitečnost, užitná hodnota: v ekonomii se tímto slovem označuje uspokojení, které se získá konzumací zboží a služeb.

Adam Smith (1723–1790)

Skotský ekonom a filosof, obvykle považovaný za zakladatele „neveselé vědy“ čili politické ekonomie. Působil jako profesor logiky a etiky na univerzitě v Glasgow, později se stal vychovatelem vévody z Buccleuchu; ten mu umožnil navštívit Francii a Ženevu a rozvíjet jeho ekonomické teorie.

Ve své knize *Teorie mravních citů* (1759) Smith rozpracoval teorii motivace, ve které se snažil sladit lidské sobectví s neregulovaným společenským uspořádáním. Smithovo nejslavnější dílo *Bohatství národů* (1776) bylo prvním soustavným pokusem vysvětlit fungování ekonomiky pomocí trhu a dělby práce. Třebaže je často chápán jako teoretik volného trhu, Smith také věděl, že systém *laissez-faire* má své meze.

počet lidí“ použít také k posouzení toho, která politická opatření prospějí společnosti jako celku.

Myšlenky utilitarismu měly na klasický liberalismus značný vliv. Zejména nabídly morální filosofii, která vysvětluje, proč jednotlivci jednají, jak jednají. Utilitaristické pojetí lidí jako racionálních bytostí sledujících vlastní zájmy si osvojily i pozdější generace liberálních myslitelů. O každém jednotlivci se nadto má za to, že je schopen vnímat, co je v jeho nejvlastnějším zájmu. To za něj nemůže učinit žádná paternalistická instituce jako například stát. Bentham tvrdil, že jednotlivci usilují o štěstí způsobem, který si sami zvolí. Míru nebo druh jejich štěstí nemůže nikdo jiný posoudit. Je-li každý jednatel jediným posuzovatelem toho, co mu přinese štěstí, může jediné on stanovit, co je morálně správné. Ideje utilitarismu mohou ovšem vést i k neliberálním důsledkům. Bentham měl za to, že princip užitku lze vztáhnout nejen na chování jednotlivce, ale i na společnost jako celek. Instituce a zákony lze posuzovat na základě standardu „co největšího štěstí“. Z této formule však plynou majoritární závěry, jelikož štěstí „co největšího množství lidí“ se zde užívá jako standard morálně správného; připouští se tudíž, že zájmy většiny převáží nad zájmy menšiny nebo nad zájmy jednotlivce.

Ekonomický liberalismus

Konec 18. a počátek 19. století se staly svědkem vypracování klasické ekonomické teorie v dílech takových politických ekonomů, jakými byli Adam Smith (viz str. 67) a David Ricardo (1770–1823). Smithovo *Bohatství národů* (1776) bylo v mnoha směrech prvním učebnicí ekonomie. Smith ve svém myšlení rozsáhle čerpal z liberálních a racionalistických představ o lidské

přirozenosti a výrazně přispěl k diskusi o žádoucí roli státu v občanské společnosti. Smith psal v době, kdy stát dalekosáhle omezoval ekonomickou aktivitu. **Merkantilismus**, dominantní ekonomická teorie 16. a 17. století, podněcoval vlády, aby ve snaze povzbudit vývoz a omezit dovoz zasahovaly do ekonomického života. Smith ve svých spisech kritizoval merkantilismus a prosazoval naopak zásadu, že ekonomika funguje nejpele tehdy, kdy si jí vláda nevsímá.

Ekonomiku chápal Smith jako **trh**, přesněji řečeno jako určitý soubor vzájemně propojených trhů. Byl přesvědčen, že trh funguje podle právní a na základě rozhodnutí svobodných jednotlivců. Svoboda na trhu se rovná svobodě volby: schopnosti podnikatelů zvolit, jaké zboží vyrábět, svobodě dělníků zvolit si zaměstnavatele a svobodě spotřebitelů zvolit, jaké zboží nebo služby kupovat. Vztahy na takovém trhu – mezi zaměstnavateli a zaměstnanci, mezi kupujícími a prodávajícími – jsou tudíž založeny na dobrovolnosti; jde o vztahy smluvní, do kterých vstupují jednotlivci, z nichž každý sleduje svůj zájem, jednotlivci, pro které je štěstím získávat a užívat bohatství. Na utilitaristickém základě tudíž ekonomická teorie konstruovala model „ekonomického člověka“, koncepci, podle níž lidé jsou v podstatě egoisté, kterým jde o nabývání materiálních statků.

Klasická ekonomie byla lákavá: třebaže každý jednotlivec jde za svým materiálním zájmem, ekonomika jako celek údajně funguje podle určitého souboru neosobních tlaků, tržních sil, které zcela přirozeně směřují k hospodářskému rozkvětu a růstu blahobytu. Žádný producent například nemůže sám stanovit, kolik bude určité zboží stát: ceny stanoví trh podle toho, kolik daného zboží je na prodej a kolik spotřebitelů je ochotno ho koupit. Jde tedy o síly nabídky a poptávky. Trh je samoregulující mechanismus: nepotřebuje, aby ho někdo zvnějšku řídil. Trh by měl být zbaven státních zásahů, protože tím, co ho řídí, je – slovy Adama Smithe – „neviditelná ruka“ (*invisible hand*). V této představě samoregulujícího trhu se odráží liberální víra v přirozenou harmonii mezi střetávajícími se zájmy ve společnosti. Ekonomickou verzi této myšlenky formuloval Smith (1776) takto: „Že se můžeme naobědvat, to není z dobré vůle řezníka, sládky nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů.“

Myšlenky **volného trhu** se v 19. století staly ve Spojeném království a v USA ekonomickou ortodoxií. Víra ve volný trh vyvrcholila doktrínou **laissez-faire** (doslova „nechte (je) konat“). Jádrem této doktríny je teze, že úloha státu v ekonomice by měla být nulová: ekonomiku by měl stát jednoduše nechat na pokoji a podnikatelům by měl dovolit, aby konali, jak se jim zlíbí. Doktrína volného trhu – *laissez-faire* – se staví proti jakémukoli továrnímu zákonodárství, včetně takového, které by omezovalo zaměstnávání dětí, limitovalo pracovní dobu a upravovalo pracovní podmínky.

Merkantilismus: jedna ze škol ekonomického myšlení, která klade důraz na roli státu při usměrňování mezinárodního obchodu a zajišťování prosperity.

Trh: systém obchodní směny mezi kupujícími a prodávajícími, ovládaný neosobními ekonomickými „tržními silami“.

Volný trh: zásada nebo politika ničím nerušené konkurence na trhu, do které stát nijak nezasahuje.

Laissez-faire: teorie, podle níž by ekonomická aktivita měla být zcela prostá státních zásahů; krajní víra ve volný trh.

Takový ekonomický individualismus se obvykle opírá o víru, že ničím neomezovaná honba za ziskem nakonec povede k obecnému prospěchu. Ve Spojeném království si teorie *laissez-faire* podržely svůj dominantní vliv po většinu 19. století; ve Spojených státech se setkaly s vážným odporem teprve ve 30. letech 20. století. Od konce 20. století byla víra ve volný trh znovu oživena nástupem neoliberalismu a jeho výpady proti „mrtvé ruce“ státu (o tom bude v tomto oddílu řeč později). O dalším projektu ekonomického liberalismu, totiž věrnosti volnému (svobodnému) obchodu, se hovoří v 5. kapitole v souvislosti s liberálním internacionalismem.

Sociální darwinismus

Jedním z charakteristických rysů klasického liberalismu je jeho postoj k chudobě a sociální nerovnosti. Individualistické politické krédo se vždy snaží vysvětlit sociální postavení nadáním a pracovitostí každého jednotlivce. Jednotlivci si se svými životy dělají, co chtějí a co mohou. Schopným a pracovitým se daří, neschopným nebo líným se nedaří. Tato myšlenka došla svého slavného vyjádření v názvu knihy Samuela Smilese *Svépomoc* (1859); na samém jejím počátku se opakuje vyzkoušená zásada „nebesa pomáhají těm, kdo si pomáhají sami“. Tyto myšlenky o individuální odpovědnosti v rozsáhlé míře využívali v 19. století stoupenci *laissez-faire*. Například britský ekonom a politik Richard Cobden (1804–1865) se zasazoval o zlepšení pracovních podmínek dělníků; tvrdil však, že toto zlepšení má být „výsledkem jejich vlastního úsilí“, že se „mají spoléhat na sebe a ne na zákony“. Dělníkům radil, aby „nevzhlíželi k Parlamentu, ale jen k sobě samým“.

Nejseměleji vyjádřil myšlenku spoléhání jednotlivce na sebe sama Herbert Spencer ve své knize *Člověk versus stát* (1884). Britský filosof a sociální teoretik Spencer (1820–1904) vypracoval důraznou obranu doktríny *laissez-faire*. Přitom čerpal z myšlenek, které britský přírodovědec Charles Darwin (1809–1882) rozvinul ve svém díle *O původu druhů* (1859). Darwin předložil vývojovou teorii, která vysvětlovala rozmanitost druhů na Zemi. Tvrdil, že každý druh prochází sérií náhodných tělesných a mentálních změn čili mutací. Některé mutace umožňují přežít a prosperovat; jiné jsou méně příznivé a přežití druhu ztěžují nebo znemožňují. Proces „přirozeného výběru“ tudíž rozhoduje o tom, které druhy přežijí a které nepřežijí. Koncem 19. století se tyto myšlenky rozšířily za rámec biologie a stále více ovlivňovaly sociální a politickou teorii.

Například Spencer využil teorii přirozeného výběru ke zformulování principu „přežití nejzdatnějších“ (*survival of the fittest*). Ti, které příroda pro přežití vybavila nejlépe, stoupají vzhůru, zatímco méně zdatní klesají

ke dnu. Nerovnost co do bohatství, sociálního postavení a politické moci je tudíž přirozená a nevyhnutelná a stát by se neměl snažit do ní zasahovat. Americký Spencerův žák William Sumner (1840–1910) vyjádřil tento princip zcela nepokrytě v roce 1884, když tvrdil, že „opilec ležící v příkopě je přesně tam, kde má být“.

Neoliberalismus

Slovy neoliberalismus nebo také neoklasický liberalismus se označuje oživení ekonomického liberalismu, ke kterému dochází od 70. let 20. století. Neoliberalismus je kontrarevoluční: jeho snahou je zastavit, případně zvrátit tendenci k „velké“ vládě a ke státním zásahům, kterou se vyznačovala velká část 20. století. Neoliberalismus měl zpočátku největší vliv ve dvou státech, ve kterých se v 19. století ekonomické principy volného trhu prosadily nejdůsledněji, totiž ve Spojeném království a v USA. V případě jak „thatcherismu“ ve Spojeném království, tak „reaganismu“ v USA byl však neoliberalismus součástí rozsáhlejšího ideologického projektu Nové pravice, který chtěl ekonomiku *laissez-faire* spojit s bytostně konzervativní sociální filosofií. Tento projekt probíráme ve 3. kapitole. Neoliberalismus však není jen nástrojem Nové pravice. Byl formován širšími silami, zejména silami ekonomické globalizace, a ovlivnil jak liberální a socialistické strany, tak strany konzervativní. Svým vlivem daleko přesáhl rámec své angloamerické domoviny.

Neoliberalismus je vlastně jakýsi **tržní fundamentalismus**. Trh se v něm chápe jako něco, co morálně a politicky převyšuje stát a všechny formy politické kontroly. V tom zachází ještě dál než klasická ekonomická teorie. Například Adam Smith se nepochybně právem považuje za otce tržní ekonomiky; i on však uznával, že trh má své meze, a rozhodně nechápal lidskou přirozenost jen v primitivní perspektivě maximalizace užitku. Podle neoliberalismu má vláda, resp. stát mnoho různých slabín. Ekonomové volného trhu jako například Friedrich von Hayek (viz str. 107) a americký ekonom Milton Friedman (1912–2006) vystupovali proti ekonomické funkci státu. Hayek (1944) podrobil zdrcující ekonomické a politické kritice zasahování do ekonomiky obecně a centrální plánování zejména. Tvrdil, že každé plánování je nutně ekonomicky neefektivní, protože státní byrokraté, byť sebekompetentnější, jsou vystaveni tak obrovskému množství složitých informací, že si s ním jednoduše nedokáží poradit. Friedman kritizoval **keynesiánství**, a to s odůvodněním, že politika „zdanit a utratit“ podporuje inflaci, jelikož vlády vede k tomu, aby si půjčovaly, aniž by zároveň ovlivňovaly „přirozenou míru“ nezaměstnanosti.

Tržní fundamentalismus: naprostá důvěra v trh, ve které se odráží názor, že trh nabízí řešení všech ekonomických a sociálních problémů.

Keynesiánství: teorie (jejím autorem je J. M. Keynes) nebo politika řízení ekonomiky, spojované s regulací agregátní poptávky, která má zajistit plnou zaměstnanost (viz str. 76).

Zato trh má vlastnosti téměř zázračné. Za prvé, jelikož směřují k dlouhodobé vyváženosti, jsou trhy samoregulující. Hayek oživil Smithovu myšlenku o „neviditelné ruce“ a trh přirovnal k obrovskému nervovému systému, který dokáže ekonomiku regulovat tím, že je s to prostřednictvím mechanismu cen současně přenášet téměř nekonečné množství informací. Za druhé, trhy jsou ze samé své podstaty výkonné a produktivní. Makroekonomicky jsou tržní ekonomiky efektivní proto, protože zdroje neúprosně směřují tam, kde je lze nejúčelněji využít, a protože bohaté i chudé motivují k práci. Na mikroekonomické úrovni jsou soukromé podniky nutně výkonnější než podniky veřejné, protože je poháná motiv zisku, který je nutí udržovat nízké náklady; účet za ztráty veřejných podniků se naopak vždy předloží daňovým poplatníkům. Za třetí, trhy jsou mechanismy responzivní, dokonce demokratické. Konkurence je zárukou, že výrobci vyprodukují jen to, co jsou zákazníci ochotni koupit, a to za cenu, kterou si mohou dovolit zaplatit; stručně řečeno, pánem je zákazník. Za čtvrté, trhy produkují korektnost a ekonomickou spravedlnost. Trh dává všem šanci stoupat nebo padat v závislosti na talentu a pracovitosti. Materiální nerovnost je tak jednoduše důsledkem přirozené nerovnosti mezi lidmi.

Moderní liberalismus

Moderní liberalismus se občas prezentuje jako „liberalismus 20. století“. Stejně jako byl vývoj klasického liberalismu úzce spjat s nástupem průmyslového kapitalismu v 19. století, souvisely ideje moderního liberalismu s dalším postupem industrializace. V důsledku industrializace někteří lidé nešmírně zbohatli; jejich zbohatnutí však provázelo šíření brlohů, bídy, nevzdělanosti a nemocí. Nadto společenská nerovnost se už sotva dala přehlížet: bylo zřejmé, že stále početnější průmyslový proletariát trpí nízkými mzdami, nezaměstnaností a neustálým zhoršováním životních i pracovních podmínek. Na britském liberalismu se tento vývoj odrazil už koncem 19. století, v jiných zemích však zapůsobil až mnohem později. Například americký liberalismus jím byl dotčen teprve od časů velké hospodářské krize 30. let 20. století. Za těchto měnících se historických okolností bylo pro liberály stále obtížnější setrvávat ve víře, že nástup průmyslového kapitalismu přivedl celkovou prosperitu a dal všem svobodu. Proto začali mnozí revidovat očekávání raných liberálů, podle nichž ničím neomezované sledování sobeckého zájmu přivedí sociálně spravedlivou společnost. Myšlenky ekonomického individualismu se ocitaly pod rostoucím tlakem a liberálové začali přehodnocovat svůj poměr ke státu.

Minimální stát klasické teorie absolutně nedokázal napravovat nespravedlnosti a nerovnosti občanské společnosti. Moderní liberálové byli proto ochotni obhajovat rozvoj státu intervenujícího (*interventionist state*) čili „umožňujícího“ (*enabling state*).

Na moderní liberalismus se však pohlíželo dvojím zcela odlišným způsobem. Především klasičtí liberálové tvrdili, že moderní liberalismus se fakticky rozešel s principy a doktrínami, kterými se liberalismus dosud vyznačoval, zejména že se zřekl individualismu a přiklonil se ke kolektivismu (viz str. 121). Moderní liberálové se ovšem všemožně snažili dokázat, že klasický liberalismus nezradili, ale že na něm naopak staví. Podle nich se klasický liberalismus vyznačuje teoretickou důsledností, zatímco moderní liberalismus je jakýmsi „manželstvím“, svazkem nového liberalismu se starým, a tudíž v něm dochází k ideologickému a teoretickému pnutí. K idejím, které jsou příznačné pro moderní liberalismus, patří:

- individualita,
- pozitivní svoboda,
- sociální liberalismus,
- řízení ekonomiky.

Individualita

O myšlenkách Johna Stuarta Milla bylo napsáno, že jsou „srdcem liberalismu“. Byl to totiž Mill, kdo postavil „most“ mezi klasickým a moderním liberalismem: jeho ideje míří jak nazpět k 19. století, tak kupředu ke století dvacátému. Millovy zájmy sahaly od politické ekonomie až k prosazování volebního práva žen; byly to však myšlenky vyslovené v jeho díle *O svobodě* (1859), které jsou nejzřejmějším dokladem toho, čím Mill přispěl modernímu liberálnímu uvažování. V tomto díle se nacházejí některá z nejmělejších liberálních vyjádření ve prospěch svobody jednotlivce. Mill přišel s myšlenkou, že „nad sebou samým, nad svým tělem a svou myslí je svrchovaným pánem jednatel“ (1972, str. 73). Jde v podstatě o negativní chápání svobody, jelikož svoboda se zde prezentuje jako nepřítomnost omezení namířených proti takovému počínání jednotlivce, které se dotýká jen jeho samotného. Mill byl přesvědčen, že jde o nezbytnou podmínku svobody, která však sama o sobě nedostačuje. Podle Milla je svoboda silou pozitivní a konstruktivní. Umožňuje jednotlivcům přebírat kontrolu nad vlastními životy a získávat autonomii čili dospívat k seberealizaci.

Mill byl silně ovlivněn evropským romantismem a pojetí lidí jako maximalizátorů užítka hodnotil jako prázdné a nepřesvědčivé. Vášnivě věřil

v **individualitu**. Hodnota svobody tkví v tom, že jednotlivcům umožňuje se rozvíjet, nabývat dovednosti, zručnosti a znalosti a tříbit svou vnímavost. Mill nesouhlasil s Benthamovým utilitarismem, protože Bentham měl za to, že lidská jednání se mohou lišit jedině objemem štěstí nebo bolesti, který přinášejí. Mill rozlišoval štěstí „vyšší“ a štěstí „nižší“. Šlo mu o to, podpořit to štěstí, které rozvíjí intelektuální, morální nebo estetickou vnímavost jednotlivce. Evidentně mu tedy nešlo jen o pouhé úsilí o štěstí, ale také o rozvoj lidské osobnosti; prohlašoval, že by raději byl „nespokojeným Sókratem než spokojeným hlupákem“. Tím položil základy vývojovému modelu individualismu, který zdůrazňoval spíše lidský rozkvět než holé uspokojování zájmů.

Pozitivní svoboda

K nejmarkantnějšímu odklonu od raně liberálního myšlení došlo koncem 19. století, a to v díle britského filozofa T. H. Greena (1836–1882), jehož spisy ovlivnily generaci tzv. „nových liberálů“, jakými byli například L. T. Hobhouse (1864–1929) a J. A. Hobson (1854–1940). Green byl přesvědčen, že ničím neomezovaná honba za ziskem, kterou hlásali klasičtí liberálové, přivodila nové formy bídy a nespravedlnosti. Ekonomická svoboda několika málo lidí zhatila životní šance mnohých. Stejně jako J. S. Mill i on odmítl raně liberální pojetí lidských bytostí jako v podstatě sobeckých maximalizátorů užítka a předložil optimističtější pohled na lidskou přirozenost. Podle Greena chovají jednotlivci jeden k druhému sympatie a jsou schopni **altruismu**. Jednotlivec má povinnosti nejen individuální, ale i sociální, a s jinými jednotlivci je tudíž spjat pouty starostlivosti a empatie. Tato koncepce lidské přirozenosti byla nepochybně ovlivněna socialistickými idejemi, ve kterých se zdůrazňovala lidská sociabilita a kooperativnost. Proto také byly Greenovy myšlenky charakterizovány jako „socialistický liberalismus“.

Green zpochybnil také klasické liberální pojetí svobody. Negativní svoboda pouze odstraňuje omezení jednotlivce zvnějšku, a tím mu dává individuální svobodnou volbu. Pokud jde o podniky, které usilují o co největší zisk, negativní svoboda ospravedlňuje, že mohou najímat nejlevnější dostupné pracovní síly – mohou například zaměstnávat spíše děti než dospělé nebo spíše ženy než muže. Ekonomická svoboda může tudíž vyústit ve vykořisťování či ve „svobodu hladovět“. Svobodná volba na trhu je tudíž jako koncepce svobody jednotlivce nedostačující.

Namísto negativní svobody předložil Green ideu svobody pozitivní. Svoboda je schopnost jednotlivce rozvíjet svou individualitu a také jí dosahovat: její součástí je možnost jednotlivce realizovat svůj potenciál,

Individualita: naplnění, k němuž se dospívá tím, že jednotlivec realizuje svou vlastní jedinečnou identitu čili kvalitu; to, co jednoho člověka odlišuje od všech ostatních.

Altruismus: starost a péče o zájmy a blaho druhých, motivovaná buď osvíceným sobectvím nebo vírou ve společné lidství.

získávat dovednosti a znalosti a plně se uplatnit. Zatímco negativní svoboda uznává jedině právní či fyzická omezení svobody, pozitivní svoboda tudíž respektuje, že svobodu mohou ohrožovat rovněž sociální znevýhodnění a nerovnost. Z toho vyplývá i přehodnocení pohledu na stát. Tím, že jednotlivce chrání před sociálními zly, která hrozí zmrzačit jejich životy, může stát svobodu rozšiřovat, nikoli jen zužovat. Místo minimálního státu starých liberálů prosazovali tudíž moderní liberálové stát skýtající možnosti a plnící stále širší spektrum sociálních a ekonomických povinností.

Tyto myšlenky nepochybně znamenaly jistou revizi teorií klasického liberalismu. Ta se však nerovnal opuštění klíčových liberálních názorů. Moderní liberálové se přiblížili socialismu, společnost však nepředřadili jednotlivci. Například u T. H. Greena je podstatou svobody konec konců to, že jednotlivci jednájí mravně. Stát nemůže lidi nutit být dobrými; může pouze vytvářet podmínky, za nichž se lidé mohou rozhodovat morálně odpovědněji. Poměr mezi státem a jednotlivcem se změnil, základní věrnost potřebám a zájmům jednotlivce ale přetrvává. Moderní liberálové stejně jako liberálové klasičtí upřednostňují jednotlivce, kteří spoléhají sami na sebe a přebírají odpovědnost za své životy. Zásadní rozdíl tkví v uznání, že tak tomu může být jedině tehdy, jestliže to sociální poměry umožňují. Hlavní starostí moderních liberálů je tudíž pomáhat jednotlivcům, aby si mohli pomoci sami.

Sociální liberalismus

Během 20. století se státní zásahy ve většině západních i v mnoha rozvojových zemích rozšířily. Jejich značná část měla podobu sociálního zabezpečení, snahy státu sociálně své občany podpořit odstraněním bídy, nemocí a nevzdělanosti. Byl-li pro 19. století příznačný minimální stát, z moderních států 20. století se staly **státy sociální**. Došlo k tomu z řady různých historických a ideologických příčin. Například státy se snažily zvýšit svou výkonnost a získat zdravější pracovní síly a silnější armády. Dostaly se i pod voličský tlak dělnictva, které právě získalo volební právo, a v některých případech i rolnictva; obě tyto skupiny usilovaly o sociální reformy. Politická argumentace ve prospěch sociálního státu nebyla výsadou jen jedné ideologie. V různé podobě s ní přicházeli socialisté, liberálové, konzervativci a občas i fašisté. V rámci liberalismu obhajovali sociální zabezpečení moderní liberálové, a to v jasném protikladu k liberálům konzervativním, velebícím přednosti svépomoci a individuální odpovědnosti.

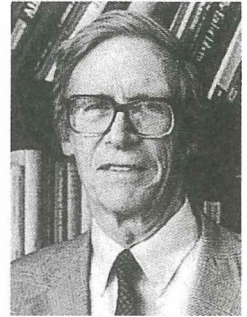
Moderní liberálové obhajují sociální stát poukazem na rovnost příležitostí. Jsou-li konkrétní jednotlivci nebo skupiny znevýhodněni sociální

Sociální stát: stát přebírající hlavní odpovědnost za sociální zabezpečení svých občanů, která se realizuje širokou škálou sociálních, zdravotních, vzdělávacích a dalších služeb.

John Rawls (1921–2002)

Americký vědec a politický filosof. Jeho hlavní dílo *Teorie spravedlnosti* (1970) se považuje za nejdůležitější práci z oblasti filosofie politiky, která byla od konce 2. světové války v angličtině napsána. Zásadním způsobem ovlivnila jak moderní liberály, tak sociální demokraty.

Pomocí jedné z variant teorie společenské smlouvy se Rawls snažil smířit individualistický liberalismus s principy přerozdělování a sociální spravedlnosti. Jeho koncepce „spravedlnosti jako slušnosti“ vychází z přesvědčení, že pod „závojem nevědomosti“ (tj. neznajíc vlastní sociální postavení a okolnosti) by se většina lidí vyslovila za dva principy: a) že svoboda každého musí být sladitelná se stejnou svobodou všech, b) že sociální nerovnost má existovat jedině tehdy, je-li ku prospěchu nejchudších. Univerzalistické předpoklady svého raného díla Rawls ve své pozdější práci *Politický liberalismus* (1993) poněkud modifikoval.

situací, ve které se nacházejí, má stát vůči společnosti povinnost toto znevýhodnění zmírnit nebo odstranit a dát lidem do života rovné nebo alespoň rovnější šance. Občané tak získali řadu sociálních práv, například právo na práci, právo na vzdělání a právo na slušné bydlení. Sociální práva jsou práva pozitivní, jelikož je lze naplnit jedině pozitivní akcí státu, a to poskytováním státem financovaných důchodů a dávek a možná i zdravotnických a vzdělávacích služeb. V průběhu 20. století se liberální strany a liberální vlády tudíž chopily věci sociálního zabezpečení. Například ve Spojeném království vycházel aktivnější sociální stát z Beveridgovy zprávy (1942), která vyhlásila boj „pěti obrům“ – nouzi, nemocem, nevzdělanosti, špině a zahálčivosti – a přišla i se slavným slibem chránit občany „od kolébky do hrobu“. Ve Spojených státech se liberální orientace na sociální stát začala projevat v roce 1930 za administrativy F. D. Roosevelta; kulminovala však v 60. letech v rámci politiky „Nové hranice“ Johna F. Kennedyho a programu „Velké společnosti“ Lyndona Johnsona. Sociální liberalismus se dále rozvíjel ve 2. polovině 20. století, kdy se – zejména v dílech Johna Rawlse – objevil tzv. sociálnědemokratický liberalismus. Sociálnědemokratický liberalismus se vyznačuje podporou relativní sociální rovnosti, na niž se obvykle hledí jako na hodnotu definující socialismus. Ve své *Teorii spravedlnosti* (1970) Rawls rozpracoval obhajobu přerozdělování a sociální péče založenou na myšlence „rovnosti jako slušnosti“ (*equality as fairness*). Pokud by lidé nic nevěděli o svém sociálním postavení a okolnostech, tvrdil Rawls, pokládali by rovnostářskou společnost za „slušnější“ než společnost nerovnostářskou, jelikož přání uniknout chudobě je silnější než vábení majetku. Proto předložil „princip rozdílu“, totiž že

sociální a ekonomické nerovnosti by se měly uzpůsobit tak, aby byly ku prospěchu nejméně majetných; uznával totiž, že určité míry nerovnosti je zapotřebí, aby motivovala k práci. Přesto i tato teorie spravedlnosti je spíše liberální než socialistická, protože předpokládá spíše egoismus a sobeckou sebestřednost než víru v sociální solidaritu.

Řízení ekonomiky

Vedle sociálního zabezpečení se západní státy ve 20. století snažily zajišťovat i prosperitu, a to „řízením“ svých ekonomik. I to znamenalo odmítnutí klasického liberálního myšlení, zejména pak jeho víry v samoregulující se volný trh a v doktrínu *laissez-faire*. Doktrína *laissez-faire* byla opuštěna vzhledem k narůstající složitosti průmyslových kapitalistických ekonomik a jejich zjevné neschopnosti zaručit celkovou prosperitu jen svými vlastními nástroji. Velká krize 30. let, započatá krachem na Wall Street v roce 1929, přivedla vysokou nezaměstnanost v celém průmyslově vyspělém světě i v mnoha rozvojových zemích. Šlo o nejdramatičtější doklad selhání volného trhu. Po 2. světové válce si doslova všechny západní státy osvojily politiku zasahování do ekonomiky, a to ve snaze zabránit návratu k předválečným úrovním nezaměstnanosti. Tato intervencionistická politika se do značné míry inspirovala dílem britského ekonomy Johna Maynarda Keynesese (1883–1946).

Ve své práci *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz* (1936) Keynes zpochybnil klasické ekonomické myšlení a odmítl jeho víru v samoregulující se trh. Klasičtí ekonomové tvrdili, že problém nezaměstnanosti – stejně jako všechny ostatní ekonomické problémy – „vyřeší trh“. Keynes

Pojem

Keynesiánství

Keynesiánstvím v úzkém slova smyslu se rozumějí ekonomické teorie J. M. Keynesese (1883–1946), v širším celá škála hospodářských politik těmito teoriiemi ovlivněných. Keynesiánství je alternativou neoklasické ekonomie; zejména přichází s kritikou „ekonomické anarchie“ kapitalismu *laissez-faire*. Keynes tvrdil, že růst a úroveň zaměstnanosti jsou do značné míry určovány úrovní „agregátní poptávky“ v ekonomice a že vláda může poptávku regulovat, především korekcemi fiskální politiky, a tak zajišťovat plnou zaměstnanost. Keynesiánství se postupně spojovalo s jakousi úzkoprsou posedlostí politikou „zdanit a utratit“; tento pohled však přehlíží složitost a promyšlenost Keynesových ekonomických spisů. Pod vlivem ekonomické globalizace se objevilo *neokeynesiánství*, které odmítá řízení ekonomiky „shora“, nicméně uznává, že trh narušují nejistota, nerovnosti a různé úrovně poznání.

Pnutí v rámci LIBERALISMU

KLASICKÝ LIBERALISMUS	v.	MODERNÍ LIBERALISMUS
ekonomický liberalismus	↔	sociální liberalismus
egoistický individualismus	↔	individualismus jako nástroj rozvoje
maximalizace užitku	↔	rozvoj osobnosti
negativní svoboda	↔	pozitivní svoboda
minimální stát	↔	„umožňující“ stát
ekonomika volného trhu	↔	řízená ekonomika
spravedlnost založená na právech	↔	spravedlnost jako slušnost
důsledná meritokracie	↔	starost o chudé
individuální odpovědnost	↔	společenská odpovědnost
welfare v podobě záchranné sítě	↔	welfare v podobě péče „od kolébky do hrobu“

však tvrdil, že úroveň ekonomické aktivity a tudíž i nezaměstnanosti je dána celkovým objemem poptávky v ekonomice, tedy tzv. agregátní poptávkou. Přišel s myšlenkou, že vlády mohou své ekonomiky „řídít“ ovlivňováním agregátní poptávky. Vládní výdaje jsou fakticky „injekcí“ poptávky do ekonomiky. Naopak daně jsou jakýmsi „stažením se“ z ekonomiky: snižují agregátní poptávku a dusí ekonomickou aktivitu. V časech vysoké nezaměstnanosti by podle Keynesese měla vláda ekonomice pomáhat „reflací“, a to tak, že buď zvýší veřejné výdaje, nebo sníží daně. S nezaměstnaností se tudíž lze vypořádat, nikoli ovšem neviditelnou rukou kapitalismu, ale státními zásahy, v tomto případě za pomoci rozpočtového schodku, kdy stát více utrací, než na příjmech získává.

Keynesiánské řízení poptávky tudíž slibovalo, že státům umožní manipulovat úrovní zaměstnanosti a růstu a tak zajišťovat celkovou prosperitu. Stejně jako v případě sociálního zabezpečení se i pokud jde o řízení ekonomiky moderní liberálové domnívali, že jde o pozitivní opatření s cílem zajistit prosperitu a navodit harmonii v občanské společnosti. Keynes nebyl proti kapitalismu; v mnoha směrech byl dokonce jeho zachránce. Tvrdil pouze, že ničím neomezené soukromé podnikání ve složitých průmyslově vyspělých společnostech nefunguje. První, i když omezený

pokus aplikovat Keynesovy myšlenky byl podniknut v USA v rámci Nového údělu F. D. Roosevelta. Koncem 2. světové války se už keynesiánství na Západě v rozsáhlé míře přijímalo jako ekonomická ortodoxie, která nahradila někdejší víru v *laissez-faire*. Keynesiánská opatření se považovala za klíč k „dlouhému boomeru“ 50. a 60. let, tedy k období bezprecedentního ekonomického růstu, kdy se – přinejmenším v západních zemích – dosáhlo značného blahobytu zasahujícího prakticky celou společnost. Další ekonomické potíže, které se objevily v 70. letech, však znovu vyvolaly sympatie pro teorie klasické politické ekonomie a vedly k odklonu od keynesiánských priorit. Nezdar „revoluce volného trhu“ z 80. a 90. let, která měla zajistit trvalý ekonomický růst, však vyústil v nástup „nové“ politické ekonomie čili neokeynesiánství. Neokeynesiánství sice přiznává, že „primitivní“ keynesiánství 50. a 60. let se v důsledku globalizace stalo obsoletním, přesto je však projevem opětného vědomí, že neregulovaný kapitalismus tíhne k nízkým investicím, k myšlení v krátkodobých horizontech a k sociální fragmentaci.

Liberalismus v 21. století

Liberální optimismus kulminoval po pádu komunismu. Zdálo se, že nastoupil nový světový pořádek, ve kterém, jak prohlašovali teoretikové „konce dějin“, se jasně ukázalo, že liberální demokracie je definitivním řešením problému politické organizace. To potvrzovala jak další vlna demokratizace v rozvojových a postkomunistických zemích, tak „liberální mír“, který zdánlivě ovládal mezinárodní události po skončení studené války. Existují dva hlavní důvody, proč věřit, že tyto tendence, možná navzdory dočasným nezdarům, budou pokračovat po celé 21. století, jež se tak stane stoletím globálního liberalismu. Za prvé, jelikož společnosti jsou postupně stále složitější a různorodější, vyžaduje si udržování politické stability existenci velice složitých komunikačních kanálů mezi vládou a lidem, které může zajistit jedině liberální politické uspořádání. Vládnutí založené na pravidlech, pravidelně konané a na soutěži založené volby a svoboda spolčování umožňují, aby politický proces reagoval na společenské tlaky přicházející z různých směrů. To naznačuje, že politické systémy celého světa se dříve nebo později transformují na liberálnědemokratických principech. Za druhé, postup liberalismu je těsně spjat se zdánlivě nezadržitelným vytvářením celosvětového kapitalistického systému. Ekonomická globalizace byla poháněna tržními silami, o nichž se liberální teoretikové dlouho domnívali, že jim nelze čelit a že jsou zde proto, aby zajišťovaly všeobecnou prosperitu. Globalizované 21. století

Pojem

Postmodernismus

Postmodernismus je pojem sporný a matoucí, který byl poprvé použit k popsání experimentálních hnutí v západním výtvarném umění, architektuře a kulturním vývoji vůbec. Jako nástroj sociální a politické analýzy postmodernismus obrací pozornost na posun od společností strukturovaných industrializací a třídní solidaritou ke stále frangmentovanějším a pluralitnějším „informačním společnostem“, ve kterých se jednotlivci mění z producentů v konzumenty a třídní, náboženské a etnické loajality jsou nahrazovány individualismem. Postmodernisté tvrdí, že neexistuje žádná jistota: ideu absolutní a univerzální pravdy je třeba odhodit jako arogantní klam. Důraz se naopak klade na diskurs, diskusi a demokracii.

bude tedy spadat vjedno s nastolením globálního liberalismu v jeho ekonomické i politické podobě.

Liberální triumfalismus je však třeba mírnit uznáním nových výzev a hrozeb, které před liberalismem stojí. Jedna z nich vyvěrá ze samotné podstaty kapitalismu a z důsledků globálního kapitalistického systému. Třebaže socialistická výzva se zdá být poražena, je tato porážka – či porážka jiných forem antikapitalismu – trvalá? Tendence k nerovnosti, která v kapitalismu existuje a která je nevyhnutelným rysem soukromého podnikání a tržních ekonomik, naznačuje, že se vždy mohou objevit síly liberálnímu kapitalismu nepřátelské. Základ toho už fakticky položilo současné antiglobalizační a antikapitalistické hnutí. Druhá výzva liberalismu přichází z uznání rostoucího významu rozdílnosti či rozrůzněnosti. To zpochybňuje univerzalistické předpoklady liberalismu a upozorňuje na skutečnost, že je stále obtížnější zasadit hodnoty a identitu do abstraktního pojmu jednotlivce: „zvláštní“ nabývá větší důvěryhodnosti než „univerzální“. První takový útok na liberalismus rozpoutali komunitarističtí myslitelé, kteří odmítli individualismus jako povrchní s odůvodněním, že vytváří dojem, jako by jednatel nebyl „ničím zatížen“. Podle tohoto názoru identita nevychází z nitra, ale spíše ze sociálního, historického či kulturního kontextu, v němž lidé žijí. S tímto názorem přišli rovněž multikulturalisté, kteří prosazují jakési kolektivní pojetí identity založené na kultuře, etnicitě, jazyku nebo náboženství. Takové myšlenky lze zasadit v nejlepším případě jen do jakéhosi „postliberálního“ rámce (Gray, 1995 b); mnozí soudí, že liberalismus a multikulturalismus jsou síly protikladné.

Konečně, samy základy liberalismu byly v tomto směru zpochybněny postmodernismem, který vyhlásil faktické zhroucení osvícenského projektu. Tento projekt vycházel z předpokladu, že určitý soubor univerzálně

aplikovatelných racionálních principů může vytvořit podmínky, které jednotlivcům umožní jít za vzájemně neslučitelnými cíli. Postmoderní myslitelé jako např. Richard Rorty (1989) však zpochybnili ideu objektivní pravdy a tvrdili, že liberalismus, stejně jako všechny ideologie a fakticky všechny názorové systémy, je pouhý „slovník“, který není o nic přesnější než „slovníky“ jiné.

Výzvy, kterým musí liberalismus čelit, nepřicházejí jen z jeho západní domoviny. Pro to, že konec bipolárního uspořádání světa, jemuž dominoval střet mezi kapitalistickým Západem a komunistickým Východem, uvolnil neliberální politické síly, existuje stejně mnoho důkazů jako pro „triumf“ liberální demokracie. Ve východní Evropě a v některých částech rozvojového světa se často ukazovalo, že znovuvzkříšený nacionalismus, jehož přitažlivost pro veřejnost vyvěrá z pocitů síly, jistoty a bezpečí, které navozuje, je silnější než mlhavý a nejednoznačný liberalismus. Nadto je tento nacionalismus častěji spojován s etnickou čistotou a autoritářstvím než s liberálními idejemi a hodnotami typu sebeurčení a občanské hrdosti. Na Blízkém východě a zčásti i v Africe a Asii se navíc objevily nové formy fundamentalismu (viz str. 304), který se s liberální kulturou zcela rozchází. Faktem je, že politický islám může ve velké části rozvojového světa převážit nad liberalismem právě proto, že dokáže nabídnout nezápadní, dokonce protizápadní postoj. Nadto ne všude, kde vznikly úspěšné tržní ekonomiky, byly tyto ekonomiky opřeny o liberální hodnoty a instituce. Například politické režimy východní Asie vděčí možná za víc schopnosti konfucianismu udržet sociální stabilitu než vlivu liberálních idejí, jakými jsou například konkurence a snaha o uspokojování vlastních zájmů. Ještě se může ukázat, že politický islám, konfucianismus a dokonce autoritářský nacionalismus nadále konkurují západnímu liberalismu.

Otázky k diskusi

- ▶ Proč liberálové odmítají neomezenou svobodu?
- ▶ Jak přesvědčivá je teze liberálů, že lidé jsou tvorové řídicí se rozumem?
- ▶ Které formy rovnosti liberálové podporují a které odmítají?
- ▶ Proč si liberálové myslí, že moc má tendenci korumpovat, a jak ji lze podle jejich názoru „krotit“?
- ▶ Proč liberálové občas zpochybňovali přínosy demokracie?
- ▶ Jak klasičtí liberálové obhajují neregulovaný kapitalismus?
- ▶ Mají moderní liberálové nějaký ucelený pohled na stát?
- ▶ Je liberální demokracie konečným řešením problému politické organizace?

Doporučená literatura

Arblaster, A., *The Rise and Decline of Modern Liberalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1984). Široce pojatý moderní přehled liberálních doktrín, zdůrazňující jejich individualismus.

Bellamy, R., *Liberalism and Modern Society: An Historical Argument* (Cambridge: Polity Press, 1992). Analýza vývoje liberalismu, zaměřená na adaptace, jež jsou nezbytné, mají-li se liberální hodnoty aplikovat na nové sociální reality.

Gray, J., *Two Faces of Liberalism* (Cambridge: Polity Press, 2000). Přehled liberalismu, který klade důraz na jeho formy univerzalistické i pluralistické.

Gray, J., *Liberalism*, 2. vyd. (Milton Keynes: Open University Press, 1995 b). Stručný a nikoli nekritický úvod do liberalismu jako politické teorie modernity; probírá rovněž postliberalismus.

Harvey, D., *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford a New York: Oxford University Press, 2005). Hutné, avšak obsažné uvedení do povahy, vzniku a důsledků neoliberalismu. Autor si všímá jak rozvinutých zemí včetně Číny, tak zemí vyspělých.

Holden, B., *Understanding Liberal Democracy*, 2. vyd. (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1993). Přístupný úvod do pojetí a povahy liberální demokracie, zvažující jak její obrany, tak jí adresované kritiky.

Ramsay, M., *What's Wrong with Liberalism: A Radical Critique of Liberal Political Philosophy* (London: Leicester University Press, 1997). Myšlenkově bohaté a přístupné vylíčení liberální teorie a praxe z mnoha kritických úhlů.